

KUR'AN-I KERİM'DE İSRAF KAVRAMI

Hikmet AKDEMİR*

I. İsrâf Kelimesinin Lugat Mânâsı

İsraf kelimesi “seref” kökünden gelmektedir. Seref kelimesi lugatta “normal sınırı aşmak, bir şeye aşırı derecede düşkün olmak, bir şeyi gözden kaçırmak, hata yapmak, bilmemek, annenin bebeğine çok süt vererek onun midesini bozması” gibi mânâlar taşımaktadır.¹

Zemahşerî (v.538/1143), seref kelimesinin asıl mânâsını “nafaka ve diğer hususlarda sınırı aşmak” şeklinde beyan ettikten sonra, bu kelimenin isim-i mef'ul, fiil, mastar ve sıfat-ı müşebbehe sigasıyla, mecaz olarak şu anlamlar için kullanıldığını belirtmektedir:

- 1- Kulağı kökünden kesilmiş koyun (Şâtun mesrufetun).
- 2- Annenin çok süt vererek bebeğinin midesini bozması (Serefet el-mer'etu veledhâ).
- 3- Kuyunun suyunun boşu boşuna akıp gitmesi (Zehebe mâu'l-bi'ri serefen).
- 4- Akli ve kalbi bozuk adam (Raculun serifu'l-akli ve serifu'l-fuâdi).²

Zemahşerî'nin beyan ettiği bu dört mecazi anlamın hepsinde, kelimenin asıl mânâsı olan “haddi aşmak”, başka bir ifadeyle “normal sınırların dışına çıkmak” fiilinin mevcut olduğu açıkça görülmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Harran Ü. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi. hikmetakdemir@hotmail.com

1 İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Celalüddin el-Ensari, Lisanu'l-Arab, Beyrut t. y. IX, 148-150; Firuzabadi, Mevdüddin Muhammed b. Ya'kub, el-Kâmusu'l-Muhit, Beyrut-Mısır 1371/1952, III, 156; Asım Efendi, Ebu'l-Kemal es-Seyyid Ahmed Asım, Kamus Tercümesi (Okyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kâmusi'l-Muhit), İstanbul 1304-1305, III, 614.

2 Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Umer, Esâsu'l-Belâğa, Beyrut 1366/1965, s. 294.

Râgıb el-İsfahânî de (v. 565/1169) Zemahşerî'nin beyanını tercih ederek, seref kelimesine "harcama (ve yeme-içme) konusunda meşhur olsa bile, insanın yaptığı her işte sınırı aşması" tarzında genel bir anlam vermektedir.³ Esasen Zemahşerî'nin ve İsfahânî'nin özetledikleri asıl mânâ yukarıda zikri geçen bütün mânâlarda mevcuttur. Çünkü bunların hepsinde, yukarıda da belirtildiği gibi, normal sayılan bir ölçünün "alt veya üst sınırını aşmak" söz konusudur. Bu sebepten dolaydır ki İbn Manzur (v.711/1311) ve Firuzâbâdî, (v.817/1414) serefi "kasd" kelimesinin zıddı olarak takdim etmektedirler. "Kasd" ise, Zemahşerî'nin tarifine göre "kişinin sınırı aşmayıp orta yolu benimsemesidir." Zemahşerî, bu mânâyı kendi görüşüne göre kelimenin asıl anlamı olan "yönelmek - hedeflemek" mânâsıyla şu şekilde irtibatlandırmaktadır: "Çünkü böyle davranan yani orta yolu tutan kimse, bu davranışıyla en doğru olanı amaçlamıştır."⁴

İsraf kelimesi de kökü olan seref fiilinin asli mânâsında kullanılmaktadır. Bununla beraber, "haddi aşmak" anlamının yanı sıra "hata yapmak, gafil ve cahil olmak" gibi mânâlar da bu kelimeye yüklenmektedir.⁵

II. Kur'an-ı Kerim'de İsraf Örnekleri

İsraf kelimesi Kur'an-ı Kerim'de, kendisinden türetilmiş diğer kelimelerle birlikte toplam yirmi üç âyette geçmektedir. Bunlardan altı tanesi fiil (esrefe); iki tanesi mastar (israf); diğerleri ism-i fail (müsrif-müsrifün) sigasıyla zikredilmektedir. İsraf ve diğer formlarının zikredildiği âyetlerin geçtiği sûrelerin sayısı ise on yedidir. Bu sûrelerden üç tanesi (Âl-i İmran, Nisa, Maide) Medeni, geriye kalan on dört tanesi Mekkîdir.⁶

Kur'an-ı Kerim'de "israf" kelimesinin geçtiği âyetlere bakıldığında, bu kavram kapsamında bahsi geçen örnekleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

A. Küfür ve Şirk

İsraf kelimesinin geçtiği âyetlerin yaklaşık üçte birinde, bu kelimeye "Allah'ı inkar etmek" ya da "Allah'a ortak koşmak" fiili örnek gösterilmiştir. Kelimenin asıl kök mânâsı ile bu örnek fiil arasındaki irtibat son derece açık ve nettir. Şöyle ki, "israf" haddi aşmak demek olduğuna göre inanç konusunda bunun en son noktası elbette ki küfür ve şirkten olacaktır. Diğer taraftan, infak hususundaki israfın da bu fiil ile sıkı bir ilişkisi vardır. Zira bu yönüyle israf "Allah tarafından bahşedilen bir nimeti yerli yerinde tam kapasiteyle kullanmayıp heder etmek, ya da verilmiş gayesinin dışındaki yerlere sarf etmek" demek olduğuna göre küfür ve şirkte

3 er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an, Thk: Muhammed Seyyid Keylani, Beyrut, t y., s. 230.

4 Zemahşerî, Esâsu'l-Belâğa, s.509.

5 İbn Manzur, IX, 150.

6 Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mu'cemu'l-Müfreh li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim, Kahire, 1407/1987, s. 444.

bu mânâ aynen mevcuttur. Allah'ı tanımayıp Onu inkar etmek, en büyük nimet olan hayatın şu kısacık ömürde boşuna tüketilmesi değil midir?⁷ Küfür ve şirk paha biçilmez değerdeki insan bedenini ve ruhunu, yaratılış gayesi olan "Allah'a ibadetin"⁸ dışındaki bir amaca müteveccih olarak Yaratıcının razı olmadığı başka bir kulvarda koşturmak değil midir?

Bu konudaki bazı âyetleri şöyle sıralayabiliriz:

Yunus sûresinin 11. âyetinde Allah'ın huzuruna çıkmayı ümit etmeyenlerin (Ahiret gününe inanmayanların), azgınlıkları içerisinde bocalayıp duracakları bir halde bırakılacakları bildirildikten sonra, genel olarak insan cinsinin bir özelliğinden bahsedilmektedir: "İnsan bir sıkıntıya maruz kalınca gerek yan yatarken, gerek otururken veya ayakta iken, Bize yalvarıp yakarır. Fakat biz onun sıkıntısını giderdik mi, sanki başına gelen dertten dolayı Bize yalvaran kendisi değilmiş gibi eski haline geçip gider."⁹ İşte bu nankörce davranışı Kur'an-ı Kerim, israf edenlerin bir vasfı olarak şu şekilde beyan etmektedir: "Yaptıkları işler, israf edenlere böyle süslenmiştir."¹⁰

Bir sonraki âyette önceki devirlerde yaşamış zalim nesillerin helak edildiğinden bahsedilmektedir.¹¹ Konumuzla ilgili olan âyet, öncesi ve sonrası ile beraber düşünüldüğünde "israf edenlerle", "inanmayan insanların" kast edildiği açıkça anlaşılmaktadır.¹² Her ne kadar âyette geçen "insan" kelimesini bir çok müfessir "kafir" olarak açıklasa da,¹³ bu kelimenin doğrudan "el-Kafir" şeklinde getirilmeyip onun yerine "el-İnsan" tarzında bütün insan nevini içine alan bir cins, ismin tercih edilmesi, şu hususa bir işaret olabilir: "Böyle bir davranış ve ruh hali"¹⁴, her insanda az-çok bulunsa bile, esasen Allah'ı gerçek mânâda tanımayanların işidir. Dolayısıyla Allah'a inanıp Ona itaat edenler, bu kötü vasıftan arınmış olmalıdırlar. Aksi takdirde kendi içlerinde kendilerine ait olmayan bir vasfı, yani inançsızların vasfını taşımış olurlar. Zira bu tutum, inkarda ve günahta aşırı giden kimselerin bu aşırılıklarının duaya yansımış şekllinden başka bir şey değildir."

7 Bakara, 2/217; Âl-i İmran, 3/22; Maide, 5/5, 53; En'am, 6/88; A'raf, 7/147; Tevbe, 9/18, 69.

8 Zâriyat, 51/56.

9 Yûnus, 10/12.

10 Yûnus, 10/12.

11 Yûnus, 10/13.

12 Beğavî, Ebû Muhammed b. el-Huseyn b. Mes'ûd, Me'âlimu't-Tenzil, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Usman Cumu'a Daymeriyye-Süleyman Muslim el-Harş, Riyad 1414/1993, IV, 124; İbnu'l-Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, Zâdu'l-Mesir fi 'İlmi't-Tefsir, Beyrut 1987, IV, 13; Râzi, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Umer b. Huseyn, et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Ğayb), Beyrut, t.y., XVII, 51; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, Beyrut 1985, VIII, 318; Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, Beyrut 1408/1989, II, 672; Rıza, Muhammed Reşid, Tefsiru'l-Menar, Beyrut 1993, XI, 314; Seyyid Kutub, fi Zilali'l-Kur'an, Kahire-Beyrut 1410/1990, III, 1769; Said Havva, el-Esas fi't-Tefsir, Kahire 1409/1989, V, 2432; Vehbe Zuhaylî, et-Tefsiru'l-Münir, Beyrut-Dimeşk 1411/1991, XI, 118.

13 Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Camiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Beyrut 1400/1980, XI, 66; Beydavî, Abdullah b. Muhammed b. Umer b. Muhammed, Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil, Beyrut t. y. III, 87; Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, Beyrut 1408/1989, II, 672.

14 İnsanın yaratılışından gelen bu ruh haline dair bilgi için bkz. Elmalılı, M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1970, IV, 2768.

Taha sûresinin 124. âyetinde Allah'ın zikrinden yüz çeviren kimsenin sıkıntılı bir hayata duçar olacağı ve kıyamet gününde kör olarak diriltileceği, bu muameleyle maruz kalan kişinin "dünyada gören bir insan olduğu halde şimdi niçin kör olarak yaratıldığını" sorması üzerine ona "Allah'ın âyetleri dünyada kendisine geldiği zaman onları nasıl unuttuysa bugün de kendisinin öyle unutulduğu" şeklinde cevap verileceği dile getirildikten sonra şöyle buyrulur: "İşte israf eden ve Rabbinin âyetlerine inanmayan kimseyi böyle cezalandırırız."¹⁵

Ayetteki "israf eden (men esrefe)", kendisinden sonra gelen ve onu açıklayan cümlelerin de delalet ettiği gibi "Allah'ı inkar eden ya da Ona ortak koştan kimse" olarak yorumlanmaktadır.¹⁶

Enbiya sûresinin başında, insanların hesap verme zamanının yaklaştığı, onların ise halen daha gaflet içinde haktan yüz çevirdikleri bildirilir. Müşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimiz (sav) hakkındaki batıl görüşleri ve mucize talepleri dile getirildikten sonra, onlardan önce helak edilmiş hiçbir topluluğun iman etmediği belirtilerek, mucize görseler dahi bu Mekke'li müşriklerin de onlar gibi iman etmeyecekleri vurgulanır. Hem Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlik davasında ilk ve tek olmadığı, daha önce de Allah'ın vahyine mazhar olan peygamberlerin gönderildiği beyan edildikten sonra onlara itaat edenlerin kurtarılıp isyan edenlerin helak edildiği şu şekilde açıklanır: "Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Onları (peygamberleri) ve dilediğimiz kimseleri (onların yanında yer alan inançlı insanları) kurtardık, müsrifleri ise helak ettik."¹⁷

Surenin başından beri bahsi geçen konulara ve şahıslara bakıldığında âyetteki "müsrifler" kelimesinden, Peygamberlere iman etmeyip onları yalanlayan, onların karşısında yer alan ve bu hususta mücadele veren kimselerin kast edildiği kolayca anlaşılmaktadır.¹⁸ Böylece onların bu fiilleri, israflarına örnek teşkil etmektedir.

Şu'arâ sûresinde Hz. Salih'in kıssası anlatılırken, Onun halkını (Semud kavmi) irşat etmek için söylediği sözlerin sonunda şu cümleler yer alır: "Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin! Müsriflerin isteklerine uymayın!"¹⁹ Bu âyette de kendilerinden "müsrifler" diye söz edilen kimselerin Peygamberin karşısında duran "müşrikler ve onların liderleri" olduğu izaha ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır.²⁰ Bir sonraki âyette onların en belirgin vasıflarından birisinin belirtilmesi de bu mânâyı desteklemektedir: "Onlar (müsrifler) yeryüzünde fesat çıkarırlar, nizamı ıslah için çalışmazlar."²¹

15 Taha, 21/127.

16 Beğavî, V,301; Razi, XXII, 131-132; Suyutî, Abdurrahman b. el-Kemal Celalüddin, ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur, Beyrut 1403/1983, V,610.

17 Enbiya, 21/9.

18 Bkz. Beğavî, V, 311; Razi, XXII, 144-145; Neseî, II, 1034; Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endülüsî, Tefsiru'l-Bahri'l-Muhit, Beyrut 1993, VI, 277; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Beyrut 1408/1988, III, 183; Suyutî, V, 617; Beydavi, IV, 36; Said Havva, VII, 3432; Vehbe Zuhaylî, XVII, 18.

19 Şuara, 26/150-151.

20 Bkz. Beğavî, VI,125; İbnu'l-Cevzî, VI, 139; Neseî, II,1203; Ebu Hayyan, VII, 34; İbn Kesir, III, 356; Suyutî, VI,316.

21 Şuara, 26/152

Örnek olarak arz ettiğimiz bu âyetlerden başka şu âyetlerde geçen “müsrif” ya da onun çoğulu olan “müsrifün – müsrifin” kelimelerinde de aynı durum söz konusudur:²² Yâsîn, 36/19; Gâfir, 40/28, 34, 43; Zuhuf, 43/5.

B. Büyük Günah

İsrâf fiiline, Kur'an-ı Kerim'de verilen örneklerden ikincisi “günah işleme hususunda aşırı gitmek,” başka bir ifadeyle “büyük günah işlemektir.” Bu örnek fiilin asıl kök anlamıyla olan bağlantısı birinci maddede izah edilenle aynıdır. Bunu kısaca şöyle özetleyebiliriz: İnanmayan insanların israfı “şirk ve küfür,” inananların israfı ise “büyük günah işlemektir.”

Kur'an-ı Kerim'de israfın bu örneğine dair iki âyet mevcuttur: Bunlardan birincisi Âl-i İmran sûresinin 147. âyetidir. Bu âyet bir önceki âyette bazı özellikleri açıklanan ve kendilerine “hayatlarını Allah'a adanmış kimseler” anlamında “Rabbani” adı verilen şahısların yaptıkları duayı nakletmektedir: “Nice peygamberler gelip geçti ki onlarla beraber Rabbaniler savaştı. Onlar Allah yolunda başlarına gelen zorluklar sebebiyle asla yılmadılar, zayıflık da göstermediler, düşmanlarına boyun da eğmediler. Allah böyle sabırlı insanları sever. Evet onların bu durumda söyledikleri söz sadece şu oldu: “Ey Rabbimiz, günahlarımızı ve işlerimizdeki israfımızı (kusurlarımızı) affet, ayaklarımızı hak yolda sabit kıl ve kafirler topluluğuna karşı bize yardım eyle!”²³

Âyetlerin meallerinden kolayca anlaşılacağı gibi, kendilerinden övgü ile söz edilen inanmış insanların işlerindeki aksaklıklar olsa olsa günah olabilir. Günahlardaki aksaklık ve aşırılıklar da büyük günahlara kadar varabilir. Öyleyse buradaki “israfa” örnek gösterilen fiilin “iman dairesinde kalmak şartıyla kulluk sınırını aşarak büyük günaha girmek” olduğu sonucuna varılabilir.²⁴

Bu husustaki ikinci âyet ise Zümer sûresinin 53. âyetidir. Kur'an-ı Kerim'deki en ümit verici âyet olan²⁵ bu âyette Allah, kullarını engin rahmetinden ümitvar olmaya ve günahlardan tövbe etmeye şu ifadelerle davet etmektedir: “De ki: Ey kendileri hakkında ölçüyü kaçıran (israfa düşen) kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz! Allah dilerse bütün günahları affeder. Çünkü O Gafurdur (çok affedicidir) ve Rahimdir (merhameti ve ihsanı boldur).”²⁶

Bu âyetin iniş sebebi hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Kaynaklarda bize kadar ulaşan rivayetlere göre, bunları dört başlık altında toplamak mümkündür:²⁷

22 Beğavî, VII,13, 146, 148, 150, 206; Zemahşeri, Keşşaf, IV, 9, 170; İbnu'l-Cevzî, VII, 12, 222, 303; Kurtubî, XV, 17, 313, 317-318, XVI, 63; Neseffî, III, 1437, 1537, 1439, 1542, 1594; İbn Kesir, IV, 87; Said Havva, IX, 4964; Vehbe Zuhaylî, XXII, 300, XXIV, 127, XXV, 115; M. Fuad Abdulbaki, Mu'cemu Ğaribi'l-Kur'an Müstehricen min Sahibi'l-Buhari, Beyrut t.y. s. 88.

23 Âl-i İmran, 3/146 -147.

24 Bkz. Taberî, IV, 78-79; Beğavî, II, 117; İbnu'l-Cevzî, I, 473; Alusî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmud Şakir, Ruhul-Meanî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani, Beyrut 1994, IV, 132.

25 Eimallı, VI, 4133.

26 Zümer, 39/53.

27 Bkz. Suyutî, VII, 235-237; Eimallı, VI, 4133-4134.

1- İbn Abbas'a (v.68/687) göre Mekke müşrikleri hakkında inmiştir ki onlar şöyle diyorlardı: "Muhammed 'putlara tapan, Allah ile beraber başka bir ilaha dua eden, Allah'ın muhterem kıldığı canı öldüren kimseler affedilmez' diyor. Biz bu fiilleri işlediğimize göre, nasıl hicret eder ve müslüman oluruz?"

2 - Hz. Vahşi hakkında inmiştir.

3- Hz. Ömer'le (v.23/644) beraber hicret etmeye karar verip daha sonra müşriklerin sözüyle bu kararından vazgeçen Hişam b. As b. Vail hakkında nazil olmuştur.

4- Ayyaş b. Ebi Rabia ile Velid b. Velid'in de içinde bulunduğu bir grubun müslüman olmaları, fakat bir müddet sonra putperestlerin işkenceleri sebebiyle İslam dinini terk etmeleri üzerine nazil olmuştur ki bazı sahabiler onların tövbelerinin bir daha asla kabul olunmayacağını düşünüyorlardı. Ancak onlar bu düşüncelerinde yanılmışlardı. Çünkü Hz. Ömer bu âyeti yazıp onlara göndermiş, onlar da tekrar müslüman olup hicret etmişlerdir.

Bir kısım müfessirler, "israf" kelimesini her ne kadar "büyük günah işlemek" diye açıklasalar da,²⁸ nüzul sebebi sadedinde gelen rivayetleri de göz önünde bulundurarak buradaki israf örneğini olan günahı "şirk ve inkarı da içine alacak şekilde tüm günahları kapsayacak geniş bir yelpazede düşünmek" her halde daha doğru olur kanaatindeyiz.

C. Kibir ve Zulümde İleri Gitmek

İsrafin "kibirde, zulümde ve fesat çıkarmakta ileri gitmek" fiiliyle örneklendirildiği âyetler iki tanedir ve bunların her ikisi de Firavun'dan bahsetmektedir. Zaten bu bahis ve ilgiden dolayı böyle bir örnek ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bunu, esasen "şirk ve inkar" kapsamında düşünmek de yanlış olmaz. Ancak burada Firavun'un özelliğinden kaynaklanan özel bir inkar söz konusudur. O da "*Allah'a kul olma sınırını aşıp ilahlık iddiasında bulunmak*"²⁹ ve bu iddia sebebiyle kendisini ilah sanacak kadar kibirlenmek, gururlanmak; bir ilah gibi tüm insanlara ve dünyaya hükmetmeye kalkışmak; kendisine itaat etmek istemeyenleri çeşit çeşit entrikalarla tuzağa düşürmeğe çalışmak; böylece fesat ve bozgunculuğu teşvik etmek; bütün bunlara rağmen yine de itaat etmeyenleri şiddetli bir zulüm ve baskı altında ezmek." Kısaca belirtmek gerekirse, Firavun'a mahsus olan özel şirk ve inkarı "ilahlık iddiasında bulunmak" diye özetlemek mümkündür. Firavun patentli bu inkarı besleyen üç temel unsur ise "kibir, zulüm ve fesattır." Bu nedenle bir çok müfessir, konumuzla ilgili olan iki âyette (Yunus, 10/83; Duhan, 44/31) "müsrifin" kelimesini, Firavun'un karakter ve fiillerini de dikkate alarak "inkarda, kibirde, baskıda, zulümde, adam öldürmekte, işkencede ve fesat

28 Beğavî, VII, 126; Zemahşerî, Keşşaf, IV, 135; Razi, XXVII, 2-3; Damağani. Hüseyin b. Muhammed, Kamusu'l-Kur'an (İslahu'l-Vücut ve'n-Nezair fi'l-Kur'ani'l-Kerim), Tahkik: Abdulaziz Seyyid el-Ehl, Beyrut 1985, s. 237; Nesefî, III, 1517; Beydavi, V, 30; Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadir, Beyrut 1983, IV, 469; Said Havva, IX, 4894; Vehbe Zuhayî. XXIV, 35.

29 Şuara, 26/29; Naziat, 79/24.

çıkarmakta çok aşırı gidenler” diye yorumlamışlardır.³⁰

D. Cinayette İleri Gitmek

İsrafa, iki âyette “insan canına kıyma hususunda aşırı gitmek” fiili örnek gösterilmektedir. İsrâfın bu örnek fiile delaleti, her iki âyette de “cinayetten açıkça söz edildiği için kolayca anlaşılmaktadır. âyetlerden ilki insan hayatının kutsallığını vurgulayan Maide sûresinin 32. âyetidir: “*İşte bundan dolayı İsrail oğullarına kitapta şunu bildirdik: Kim adam öldürmemiş ve yeryüzünde fesat çıkarmamış bir kişiyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir insanın hayatını kırtarmışsa sanki bütün insanların hayatını kırtarmış olur. Elçilerimiz onlara açık âyetler ve deliller getirmişlerdi. Ne var ki onlardan çoğu bütün bunlardan sonra yeryüzünde müsrif oldular.*”

Görüldüğü gibi âyette, önce insan hayatının kutsallığı çok veciz ve mükemmel bir tarzda ortaya konmakta; haksız yere bir tek cana kıymak, sanki bütün insanları öldürmek gibi büyük bir cinayete denk sayılmaktadır. Bu beyanın arkasından gelen israf fiilinin de aynı hususu vurgulaması düşünüleceğinden, bu fiilin her türden aşırılıkların yanı sıra, öncelikle ve özellikle “cinayetteki aşırılığa” işaret ettiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, âyette şu mesaj verilmektedir: “Allah, insan hayatının değerini ve kutsallığını; cana kıymanın ne kadar büyük bir cinayet olduğunu, gönderdiği ilahi kitap vasıtasıyla, peygamberlerin diliyle İsrail oğullarına bildirdi. Bu hususta peygamberlerin eliyle bir çok deliller de kendilerine sunulduğu halde, onların pek çoğu bütün bu emir ve delillere rağmen, Allah’a isyan ederek vebalinin büyüklüğüne aldırmandan insanları öldürmeye, hatta bu konuda aşırı gitmeye ısrarla devam ettiler.”³¹

Konuyla ilgili ikinci âyette ise israfa örnek gösterilen fiilin “cinayet” olduğu, bizzat “katl” kelimesinin getirilmesi sebebiyle daha açıktır: “*Haklı bir gerekçe olmaksızın Allah’ın muhterem kıldığı cana kıynayın! Bir kimse zulmen öldürülürse onun velisine (mirasçısına) bir yetki vermişizdir. Artık o da cinayet konusunda israfa girmesin!*”³²

Bu âyette israf kelimesinden sonra “katl” kelimesinin getirilmesi (fela yüsrif fi’l-katl), fiili özelleştirdiğinden “israfın cinayete ilgili olduğu konusunda müfessirler arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Ancak “cinayette israftan yani aşırı gitmekten” ne kast edildiği hususunda değişik görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşler kısaca şöyle özetlenebilir.³³

30 Beğavi, IV, 146; Zemahşeri, Keşşaf, II, 363; Razi, XVII, 145; Kurtubi, VIII, 370, XVI, 142; Neseî, II, 697; Beydavi, III, 99; Şevkanî, II, 466; Rıza, XI, 470.

31 Bkz. Taberî, VI, 132; Zemahşeri, Keşşaf, I, 627; Razi, XI, 213; Neseî, I, 394; Said Havva, III, 1361; Vehbe Zuhaylî, V, 152.

32 İsrâ, 17/33.

33 Bkz. Taberî, XV, 59-60; Maverdî, Ebu’-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib, en-Nüketü ve’l-Uyûn (Tefsiru’l-Maverdî), Beyrut t.y. III, 241; Beğavi, V, 91; Zemahşeri, Keşşaf, II, 664; İbnu’l-Cevzi, V, 33; Razi, XX, 203; Damağani, s. 236; Kurtubi, X, 255; Neseî, II, 906; Ebu Hayyan, VI, 30; İbn Kesir, III, 42; Suyutî, ed-Dürrü’l-Mensur, V, 282-283; Beydavi, III, 201; Rıza, VI, 351; Said Havva, VI, 3062.

1- Katilden Başkasının Öldürülmesi: Cahiliye devrinde bir kişi öldürüldüğünde onun yakınları katilin öldürülmesine razı olmaz, onun aşiretinden daha şerefli birisinin öldürülmesini isterlerdi. Bu âyet aynı sürede yer alan başka bir âyette daha açık ve net bir ifadeyle³⁴ ortaya konan “suç ve cezanın şahsiliği” prensibine uygun olarak, söz konusu geleneği yasaklamış, hem bu yasak vasıtasıyla hem de kısas emriyle kan davalarını ortadan kaldırmıştır.

2- Bir Kişiye Karşılık Çok Kimsenin Öldürülmesi: Yine cahiliye devrinde katil tek kişi iken maktulün yakınları sadece katilin öldürülmesiyle yetinmezler, onunla beraber yakın akrabalarından bir çok kimseyi öldürürlerdi. âyet bu geleneği de yasaklamış, “tek kişiye karşılık sadece onu öldüren katilin öldürülebileceğini” bildirmiştir.

3- Müsle Yapılması: Bir görüşe göre âyette yasaklanan israf “sağ veya ölmüş kimsenin kulak, burun v.b. organlarını kesmek” demek olan müsle yapmaktır. İnsan onuruna yakışmayan bu davranış, zaten bir çok sahih rivayetten anlaşılacağı gibi, Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından açık ve kesin bir şekilde yasaklanmıştır.³⁵

4- Katilin Öldürülmesini Ferdin Üstlenmesi: Katilin cezasının hukuki merciler tarafından infaz edilmesi gerekirken, her hangi birisinin bu yetkiyi gasp etmesi toplumda anarşiye sebep olacağı için, bu da bir aşırılık olarak değerlendirilmiştir.

Ayrıca Neseî (v. 701/1301) bu âyetin zahirinin hür ile köle, Müslüman ile zimmi arasında da kısasın cari olduğuna delalet ettiğini söylemektedir. Çünkü zimmet ehli ve kölelerin hayatları da dokunulmaz olduğu için, onlar da bu âyetin kapsamına girmektedir.³⁶

E. Cinsel Arzuların Tatmininde Meşru Sınırı Aşmak

İsraf fiiline “cinsel arzuların tatmininde meşru sınırı aşmak” örneğinin verildiği âyetlerin sayısı ikidir ve bunların her ikisi de Lut kavminden bahsetmektedir. Birinci âyet ve öncesinde Hz. Lut, kavmine şöyle hitap etmektedir: “*Daha önce hiç kimsenin yapmadığı pek çirkin bir işi siz mi yapıyorsunuz? Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere gidiyorsunuz, siz müsrif olan bir topluluksunuz.*”³⁷

Hiz. Lut’un onların iğrenç fiillerini belirttikten hemen sonra onları “müsrif” olarak vasıflandırması, bu sıfatın o fiilden kaynaklandığına açıkça delalet etmektedir. Dolayısıyla buradaki “müsrif” kelimesi “şehvetle erkeklere yaklaşan,” günümüzde yaygın olan ismiyle “homoseksüel olan” anlamına işaret etmektedir.³⁸ Bu mânânın israf kelimesinin kök anlamıyla olan irtibatı gayet açıktır. Zira bu fiil, meşru olan bir sınırı aşmış hem Allah’ın yasakladığı, hem de selim insan fitratının iğrenç bulunduğu bir alana girmektedir. Buna kıyas ederek israf kelimesinin “cinsel

34 “Hiç bir kimse bir başkasının günah yükünü taşımaz.” (İsra, 17/15; Fatur, 35/18)

35 Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Cami’u’s-Sahih, İstanbul 1992, Mezalim 30, Zebaih 25.

36 Neseî, II, 906.

37 A’raf, 7/80-81.

38 Bkz. Zemahşerî, Keşşaf, II, 125; İbn Kesir, II, 240; Rıza, VIII, 511; Seyyid Kutub, III, 1315; Said Havva, IV, 1944.

arzuların tatmininde meşru sınırın dışındaki her fiil ve davranış” kapsadığı söylenebilir.

Râzî (v.605/1209) burada israfî söz konusu fiil ile açıklarken, onun genel mânâsını da hatırlatır ve şöyle güzel bir yorum getirir: “Ayette sanki şöyle denmektedir: Siz her işte müsrifsiniz (haddi aşmaktasınız). Dolayısıyla bu hususta da (cinsel arzuların tatmininde) böyle bir israfı dalmanız sizden beklenir.”³⁹

İkinci âyet ise Lut kavminin bu özelliklerini meleklerin dilinden nakletmektedir. Hz. İbrahim kendisine gelen meleklerle geliş sebeplerini sorunca onlardan şu cevabı alır: “Biz suçlu bir topluluğun, müsrif olan bir güruhun tepelerine, çamurdan pişirilip de Rabbinin nezdinde damgalanmış taşları indirmek için görevlendirildik.”⁴⁰

Ayette geçen “müsrifin” kelimesi bazı müfessirler tarafından “müşrikler” diye yorumlansa da,⁴¹ müşrik olmalarından ziyade onların söz konusu çirkin fiilleriyle meşhur olmaları ve Kur'an-ı Kerim'de sürekli olarak bu yönleriyle anılmaları, böyle bir yorumun doğru olmakla beraber asıl kast edilen olmadığını göstermektedir. Bu nedenle müfessirlerin çoğu öne çıkan ikinci yorumu (erkeklerle şehvetle yaklaşanlar) tercih etmişlerdir.⁴²

F. Beslenme ve Giyinme Konusunda Aşırı Gitmek

İsrâf kelimesinin genel anlamının da muhtemel olduğu söylenmekle beraber, daha ziyade bu mânâyı delalet ettiği kabul edilen tek âyet A'raf sûresinin 31. âyetidir. İsrâf kelimesinin iki form halinde (lâ tûsrifû – müsrifin) kullanıldığı bu âyetin meali şöyledir: “Ey Adem'in evlatları! Her namaz vaktinde mescide giderken süsünüzü takının (elbisenizi giyin). Yiyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri asla sevmez.”⁴³

Kaynaklarda bize kadar ulaşan bilgilere göre bu âyet müşriklerin “biz içinde günah işlediğimiz elbiselerle tavaf yapmayız” diyerek Kabe'yi çıplak olarak tavaf etmeleri üzerine inmiştir. Dolayısıyla âyette geçen “zinet” (süs) kelimesi bir görüşe göre “elbise” anlamındadır ve bununla mescide giderken ya da namaza dururken en azından avret yerini örtecek kadar bir elbisenin giyilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁴

Diğer bir görüşe göre ise, zinet kelimesi zahir mânâsıyla bütün süs sayılabilecek şeyleri kapsamaktadır. Dolayısıyla âyet, yiyecek, giyecek ve süs vasıtalarında asıl olanın ibahe olduğuna delildir ve bu cümleden olarak da her türlü binek vasıtaları

39 Râzî, XIV, 170.

40 Zariyat, 51/32-34.

41 Bkz. Beğavî, VII, 377; İbnü'l-Cevzî, VIII, 38.

42 Zemahşeri, Keşşaf, IV, 402; Neseî, III, 1702; Beydavî, V, 97; Alusî, XXVII, 21; Seyyid Kutub, VI, 3383; Said Havva, X, 5518; Vehbe Zuhaylî, XXVII, 25.

43 A'raf, 7/31.

44 Bkz. İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, Tefsîru Ğaribi'l-Kur'an, Tahkik: es-Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut t.y. s. 167; Taberî, VIII, 118-119; Râzî, XIV, 60-61; İbn Kesir, II, 219; Suyutî, III, 439-440.

ile takıların (hadiste erkekler için yasaklanan altın ve ipek müstesna⁴⁵) israf olmamak şartıyla mübah olduğuna delalet etmektedir.⁴⁶

Öte yandan âyette geçen “israf etmeyin” ifadesinden ne kast edildiği hususunda değişik görüşler öne sürülmüştür. Bunları kısaca şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1- Beslenme ve Giyinme Konusunda Aşırı Gitmek

Bir kısım müfessirler âyette yasaklanan israfın giyecek, yiyecek ve içecek konusunda olduğunu belirterek, bu sözlerine delil getirme sadedinde bazı rivayetler naklederler.⁴⁷ Bu rivayetlerden birisi şu hadis-i şeriftir: “*Yiyiniz, içiniz ve sadaka veriniz! Kibir ve israfa düşmedikçe giyiniz! Zira Allah nimetinin eserini kulunun üzerinde görmek ister.*”⁴⁸

İbn Abbas’a (v.68/687) nisbet edilen bir rivayet ise şöyledir: “İsraf ve kibire yol açmadıkça Allah yeme – içmeyi helal kılmıştır.”

2- Aşırı Derecede Fazla Yemek Yemek

Bazı müfessirlere göre, âyette yasaklanan israf “insanın doyduktan sonra yemek yemesidir.”⁴⁹ Bu konudaki diğer görüş ve rivayetleri de kaydetmiş olan Suyutî. (v.911/1505) israfla kast edilen aşırılıklardan birinin de “fazla yemek yeme” olduğuna delalet eden şu hadisi nakleder.⁵⁰ “*Adem oğlu midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Adem oğluna belini doğrultacak kadar lokmacıklar yeter. Fakat mutlaka yemek yiyecekse, hiç olmazsa midesinin üçte birini yiyeceğe; üçte birini içeceğe; üçte birini de nefesine (teneffüs etmesine) ayırsın (yani boş bıraksın).*”⁵¹

Konuyla ilgili, Tefsir kaynaklarında nakledilen bir başka rivayet de şöyledir: “Halife Harun Reşid’in Hıristiyan olan uzman bir doktoru, Ali b. Hüseyin b. Vakid’e der ki: ‘Kitabımız Kur’an-ı Kerim’de Tıp konusunda bir bilgi yoktur. Halbuki ilim iki kısımdır: Beden ilmi ve din ilmi.’ Ali ona şöyle cevap verir: ‘Allah bütün Tıp ilmini, Kitabında bir âyetin yarısında toplamıştır: Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz!’ Bunun üzerine Hıristiyan doktor ‘Peygamberinizden Tıp ilmine dair hiç bir şey nakledilmemiş’ deyince şu cevabı alır: ‘Bizim Peygamberimiz Tıbbı bir kaç kelimeyle özetlemiştir: Mide hastalık yuvasıdır. Perhiz bütün ilaçların başıdır. Her bedene alışkın olduğu şeyi veriniz.’⁵² Doktor bu cevap karşısında ‘ne Kitabınız ne de Peygamberiniz Calinus’a (Galinos’a) Tıp ilmini bırakmamış’ diyerek hayretini dile getirir.”⁵³

45 İbn Mace, Libas 19; Tirmizî, Libas 1.

46 Elmalılı, III, 2154.

47 Bkz. Taberî, VIII, 120; İbn Kesir, II, 219; Suyutî, ed-Dürü’l-Mensur, III, 443.

48 Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, İstanbul 1992, Edeb, 43.

49 Zeccac, Ebu İshak İbrahim b. es-Sırrî, Meani’l-Kur’an ve l’rabuh, Tahkik: Dr. Abdulcelil Abdhu Şelbi, Beyrut 1408/1988, II, 333; İbnü’l-Cevzi, III, 187-1888; Kurtubî, VII, 193; Neseфі, I, 511; Beydavî, III, 8; Rıza, VIII, 384; Said Havva, IV, 1887.

50 Suyutî, III, 444.

51 Tirmizî, Zühd 47; İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, İstanbul 1992, Et’ime 50.

52 Bu sözün Tefsirlerde beyan edilen aksine, hadis olmadığı söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Aclunî, İsmail b. Muhammed, Keşfu’l-Hafa, Beyrut 1408/1988, II, 214.

53 Zemaşerî, Keşşaf, II, 100-101; Beğavî, III, 225; Neseфі, I, 511.

3- Canının Çektiği Her Şeyi Yemek

Suyutî (v.911/1505) söz konusu âyetin tefsiri sadedinde şu hadisi nakleder:⁵⁴
 “Canının her çektiğini yemen israftır.”⁵⁵

Bu hadis, israfın bir başka boyutuna dikkat çekmektedir. O da insanın nefsanî arzularını tatminde, meşru ve mübah sınırlar içinde olsa bile aşırıya kaçmasıdır. Böyle bir davranış nefis terbiyesine aykırıdır. Nefsin meşru isteklerinin hepsini geri çevirip ona zulmetmek ne kadar yanlış ise, onun her arzusunu yerine getirip onu şımartmak da o kadar yanlış ve tehlikelidir. Öyleyse bu hususta orta yol bulunmalıdır.

Hadiste geçen “her istediğini yemek” ifadesine kıyas ederek “nefsin her arzu ettiği şeyi yerine getirmek israftır” denebilir. Mesela her istediği meşrubatı içmek, her uykusu geldiği anda uyumak, aklına her gelen şeyi söylemek, duyduğu her şeyi her istediğine aktarmak gibi... Her uykusu geldiğinde uyuyan kimse, değerli vaktini israf etmiş olmaz mı? Her istediğini satın alan kimse ihtiyaç sınırını aşacağı için malını israf etmiş olmaz mı? Aklına her gelen şeyi düşünmeden söyleyen kimse ya da bir cümle ile ifade edilebilecek bir hususu, karşısındaki muhatabını anlayışsız bir insan yerine koyarak uzun uzadıya anlatan kimse sözü, zamanı ve enerjisini israf etmiş olmaz mı? Halbuki bu konuda Kur'an-ı Kerim bize ne kadar güzel bir yol göstermiş! En uzun olayları, kıssaları, hükümleri ve meselleri çok kısa ve anlaşılır bir tarzda ortaya koymuştur. Öyle ki onun ifade ve beyanda en kısa yolu tercih ederek ortaya koyduğu icaz, insanları aciz bırakacak bir mucize derecesine çıkmıştır.⁵⁶

Bir başka hadiste nakledildiğine göre Allah Resulu (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “İsraf ve kibir seni hataya düşürmedikçe dilediğini giy, dilediğini ye.”⁵⁷ İlk bakışta, yukarıdaki hadis ile bu hadis arasında bir çelişki varmış gibi gözükmektedir. Ancak dikkatli bir nazarla bakılınca, iki hadis arasında bir çelişkinin olmadığı kolayca anlaşılır. Çünkü ikinci hadiste “her dilediğini giy” tarzında bir genelleme yoktur. Sadece “dilediğini giy” şeklinde bir ifade vardır. Hem “israfa düşmemek” kaydı, “bu konuda aşırı gidip her dilediğini giymeye kalkışma!” mânâsını taşımaktadır. Aynı mânâ israfın ikinci hadisteki tarifinin birinci hadisteki yerine konmasıyla da ortaya çıkmaktadır.

4- Haram Yemek:

Bazı Müfessirlerin naklettiğine göre İbn Zeyd, “israf etmeyin” ifadesini “haram yemeyin” diye tefsir etmiştir.⁵⁸ Bir kısım müfessirler de bu görüşü benimseyerek eserlerinde dile getirmişlerdir.⁵⁹ Bu görüşü kabul edenlere göre âyette kast edilen mânâ şudur: “Meşru daire içinde helal olan şeylerden yiyiniz, içiniz! Fakat bu sınırı

54 Suyutî, ed-Dürü'l-Mensur, III, 444.

55 İbn Mace, Et'ime 51.

56 Bu konudaki örnekler için bkz. Suyutî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, Mu'terakü'l-Akrân fi l'cazi'l-Kur'an, İstanbul 1398/1978, I, 296-300.

57 Buhari, Libas 1; İbn Mace, Libas 23.

58 Taberi, VIII, 119-120; İbn Kesir, II, 219.

59 Bkz. Zeccac, II, 333; İbnü'l-Cevzî, III, 187-188; Razi, XIV, 62; Said Havva, IV, 1887; Vehbe Zuhaylî, VIII, 183.

aşarak haram dairesine girmeyiniz. haram kılınmış şeylerden yemeyiniz!”

5- Helal Olan Şeyleri Haram Saymak

Süddi'den gelen bir rivayete göre, Kabe'yi çıplak olarak tavaf edenler, kendilerine eti ve et yağını yemeyi haram kılmışlardı. âyet birinci davranışlarını yasakladığı gibi, ikinci tavırlarını da yasaklamıştır. ⁶⁰ Beğavi (v.516/1122) de dahil olmak üzere bir çok müfessir bu görüşü (helali haram saymak) kabul etmektedir. ⁶¹

Taberî'nin (v.310/922) nakline göre İbn Zeyd, yukarıda da belirtildiği gibi “israf etmeyin” ifadesine “haram yemeyin” diye bir yorum getirirken, âyetin sonunda yer alan “Allah müsrifleri sevmez” cümlesinin açıklanması sadedinde şunları söyler: “Allah müsrifleri sevmez, yani helal ya da haramda aşırı gidenleri sevmez. Bunlar Allah'ın helal kıldığı şeylerde aşırıya kaçanlar ya da helali haram, haramı helal sayanlardır. Halbuki helali helal, haramı haram olarak kabul etmek gerekir. Adalet yani orta yol budur.”⁶² Görüldüğü gibi İbn Zeyd, bir genelleme yaparak “haramı helal sayma” işini de yorumun kapsamına dahil etmiştir.

Esasen söz konusu âyetin hemen ardından gelen iki âyet yukarıdaki görüşleri, özellikle “helali haram saymak” tarzındaki yorumu gayet açık bir şekilde desteklemektedir: “*De ki: Allah'ın kulları için yaratıp ortaya çıkardığı ziyneti, temiz ve güzel rızıkları haram kılmak kimin haddine? De ki: Onlar dünya hayatında iman etmeyenlerle birlikte, iman edenlerindir. Kıyamet gününde ise yalnız müminlere mahsustur. İşte biz bilip anlayanlar için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz. De ki: Rabbim o güzel şeyleri değil, bütün fuhşiyatı haram kılmıştır. Keza her türlü günahı, haksız tecavüzü ve kendisine tapılması hakkında Allah'ın her hangi bir delil bildirmedığı bir nesneyi Allah'a şerik yapmanızı, bir de Allah'ın emretmediği bir takım şeyleri iftira ederek Ona mal etmenizi haram kılmıştır.*” ⁶³

Allah'ın helal kıldığı nimetlerden meşru dairede istifadeyi emreden, bunlardan mahrumiyeti yasaklayan başka âyetler de mevcuttur. İşte onlardan birkaç tanesi:

“*Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı o güzel ve temiz nimetleri kendinize haram kılmayın, haddi aşmayın! Allah haddini aşanları asla sevmez. Allah'ın size rızık olmak üzere yarattığı şeylerden helal ve temiz olarak yiyin. Kendisine iman ettiğiniz Allah'a karşı gelmekten sakının.*”⁶⁴

“*Allah'ın size verdiği rızıkdan yiyin, fakat şeytanın adunlarını izlemeyin!*”⁶⁵

“*Ey Peygamber! Niçin eşlerini memnun etmek için Allah'ın sana helal kıldığı şeyleri nefsinde adeta haram kılıyor, kendini onlardan mahrum bırakıyorsun?*”⁶⁶

“*Yeryüzünü size hizmete hazır, uysal bir binek gibi kulan Odur. Haydi öyleyse*

60 Taberî, VIII, 120.

61 Beğavi, III, 225; İbnu'l-Cevzi, III, 187-188; Razi, XIV, 62; Damağani, s. 236-237; İbn Kesir, II, 219 - 220; Beydavi, III, 8; Seyyid Kutub, III, 1282; Said Havva, IV, 1887; Vehbe Zuhayli, VIII, 183.

62 Taberî, VIII, 119-120.

63 A'raf, 7/32-33.

64 Maide, 5/87-88.

65 En'am, 6/142

66 Tahrim, 66/1.

siz de onun omuzlarında rahatça dolaşın. Onun takdir ettiği rızıklardan yiyin."⁶⁷

Ayrıca Allah Resulü'nün de, takva adına kendilerini meşru olan zevklerden ve nimetlerden mahrum etmek isteyenlere, kendi hayatını örnek göstererek bu düşüncelerinin yanlış olduğunu ihtar eden uyarıları mevcuttur.⁶⁸

G. Malı Harcamada Aşırı Gİtmek

İsrâf kelimesinin "özel anlamı" diyebileceğimiz bu anlamını üç âyette müşahede etmekteyiz ki Türkçe'mizde de çoğunlukla bu anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi, En'âm sûresinin 141. âyetidir. Bu âyette Allah, önce ihsan ettiği nimetleri hatırlatmakta, sonra da onlardan istifade edilmesini, ve haklarının verilmesini emretmektedir. Bu emirden sonra da israfı yasaklamaktadır: "*Asmalı asmasız bağ ve bahçeleri, mahsulleri, çeşit çeşit hurma ve ekinleri, zeytinleri, narları birbirine şekil ve renk yönünden benzer, tat bakımından benzemez tarzda yaratıp yetiştiren hep Odur. Her biri mahsul verince ürününden yiyin, devşirildiği gün hakkını da verin, israf etmeyin, çünkü o müsrifleri sevmez.*"⁶⁹

Âyette geçen "hak" kelimesine dair değişik görüşler öne sürülmekle beraber, genel bir kavram olduğu için, bununla hem mahsullerden alınan zekâtın (öşür); hem de bundan ayrı olarak fakirlere verilmesi vacip olan, miktarını mükellefin tayin ettiği bir sadakanın kast edildiği söylenmektedir.⁷⁰

Âyetin iniş sebebi hakkında, kaynaklarda İbn Abbas'tan gelen şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Sabit b. Kays b. Şemmas beş yüz tane hurma ağacının meyvesini topladı ve onların hepsini bir günde dağıttı, ailesine hiçbir şey bırakmadı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu."⁷¹

Suyutî'nin (v.911/1505) naklettiği başka bir rivayete göre ise, müslümanların zekattan başka bir şey vermeleri ve sonra da mallarını israf etmeleri üzerine bu âyet inmiştir.⁷²

Âyetin iniş sebepleri de göz önünde bulundurularak, israf kelimesine, daha doğrusu "israf etmeyin, o müsrifleri sevmez" ifadesine dair farklı yorumlar getirilmiştir:

1- Malın Hepsini Dağıtıp Kendisini ve Ailesini Muhtaç Duruma Düşürmek

Âyetin iniş sebeplerinden birincisine dayandırılarak yapılan bu yorum kaynakların pek çoğunda yer almakta ve tercih sıralamasında birinci sırada bulunmaktadır.⁷³ Bu yoruma göre âyet sadakanın sınırını çizmektedir. O da

67 Mülk, 67/15.

68 Buharî, Nikah 1; Müslim, Nikah 5; Nesai, Nikah 4.

69 En'am, 6/141.

70 Bkz. Elmalılı, III, 2070-2071.

71 Zeccac, II, 297; Beğavî, III, 195-196; Zemahşeri, Keşşaf, II, 73; Razî, XIII, 214; İbn Kesir, II, 189; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, III, 369.

72 Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, III, 369. Bu rivayette geçen "zekattan başka bir şey vermeleri" ifadesi doğru değildir. Zira mallarda zekat dışında hak ve harcamalar da vardır.

73 Taberî, VIII, 45; Zeccac, II, 297; Beğavî, III, 195; Razî, XIII, 214; Neseî, I, 489; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, III, 369; Said Havva, III, 1781; Zuhayî, VIII, 66.

kendisini muhtaç duruma düşürmeyecek kadar vermektir. Bu sınıra riayet edilmediği takdirde, sadakanın verilmiş gayesine ters bir durum ortaya çıkacaktır. Çünkü sadakanın verilmiş gayesi fakirliği ortadan kaldırmaktadır. Başka bir ifadeyle toplumdaki fakir insanları yoksulluk sınırının üstünde bir seviyeye çıkarmaktır. Kişi malının hepsini dağıtırsa bizzat kendisi, kendisini bu seviyesinin altına indirmiş ve topluma yük olmuş olur.

Bu yoruma kıyasla israf kavramının başka bir boyutunun daha olduğu düşünülebilir. O da "sevap ve hayır işlerinde olsa bile, kişinin kendisine zarar verecek ölçüde ıleri gitmesidir." Nitekim Allah Resulü (s.a.v.) gecelerini namazla, gündüzlerini devamlı olarak oruçla geçiren bazı sahabileri "bu aşırılığı bırakıp itidalli davranmaları" konusunda uyarmıştır.⁷⁴

Öte yandan, malın dağıtılması ve ihtiyaç olmadığı halde lüzumsuz yerlere harcanması israf ise, insan için ondan değerli olan şeylerin boşuna tüketilmesi de elbette israf kavramının kapsamına girecektir. Şüphesiz bu değerli şeylerin başında insanın ruhundan ve bedeninden oluşan tüm varlığı ile bu varlığını devam ettirdiği zaman gelmektedir ki onun en büyük sermayesi de bunlardır. Bir hadis-i şerifte de beyan buyurulduğu gibi⁷⁵ insan zamanın değerini idrak edememekte, kendisinin ve diğer hemcinslerinin faydası için onun her dakikasını dolu dolu kullanamamaktadır. İnsan bedeni ve ruhu için de aynı şey söz konusudur. Bedenimizdeki her uzvu her zaman faydalı işlerde kullanabiliyor muyuz? Ruhumuzu, aklımızı hatta irademizle kontrol edebildiğimiz duygularımızı her an israftan uzak tutabiliyor muyuz? Bütün bunlar göz önüne alındığında insanın hayalini dahi, mesela geleceğe yönelik plan ve projeler üretmek gibi faydalı işlerde kullanmaması israf sayılmaz mı? Hatta ölümüyle kendi istifadesinden çıkan organlarını, şayet şartlar elverişli ise organ nakli vasıtasıyla başka insanların istifadesine sunmamak israf sayılmaz mı? Öyleyse boşuna çürüyüp gidecek olan organları, sönmek üzere olan bir veya birkaç hayatın yeşermesine vasıta kılmak, mubah olmak şöyle dursun büyük sevaba medar olacak bir vecibe olsa gerektir.

Değerli şeyler şöyle dursun, aslında değersiz gibi gözükken, fakat toplandığı zaman aile veya ülke ekonomisine katkıda bulunacak eşyaların dahi değerlendirilmemesi büyük bir israf değil midir? Bu eşyaların başında da geri dönüşümü mümkün olan "çöpler" gelmektedir. Yer üstü zenginliklerimizin en değerlisi sayılan, daha da önemlisi ülkemizin akciğerleri mesabesindeki oksijen kaynağımız ormanlarımızın yok edilmesi pahasına elde edilen kağıtların; kağıttan ya da kartondan imal edilmiş ambalajların; defalarca kullanılması mümkün iken bir defa kullanıldıktan sonra bir daha kullanılmamak üzere çöpe atılan cam ve plastik ambalajların heder edilmesini büyük bir israf olarak görmemek mümkün müdür?

Ülkemizde toplum açısından bakıldığı zaman günümüzde şu önemli israflar karşımıza çıkmaktadır. Zaman, insan (işsizlik ve beyin göçü), sermaye, arazi ve toprak (erozyon), ham madde, maden kaynakları, tarih ve kültür.⁷⁶ Bu israflardan

74 Buhari, Savm 55, Teheccüd 20.

75 Buhari, Rikak 1; Tirmizi, Zühd 55; İbn Mace, Zühd 15.

76 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Güner, Agah Oktay, İsrâf Ekonomisi, İstanbul 1976, s. 87,203, 208-241.

kaynaklanan problemlerin çözümü de toplumun en büyük görevlerindedir.

İsrafin zararlarını saymak, elbette ki bir makalenin hacmini aşacaktır. Ancak bu hususta çok kısa ve öz birkaç cümle nakletmekle yetineceğiz:

“İsrafin giderilmesi ve topluma böyle bir zihniyetin yerleşmesi arz ve talep yapılarında istikrar sağlar. Bu da fiyatlarda bir istikrar meydana getirir. Tüketimdeki aşırılıklar giderileceğinden düşük gelir guruplarını gittikçe daha güç durumlara düşüren ve bütün kesimlerdeki fiyatları yukarıya çeken fiyat helezonu belirmez, sonuçta gelir dağılımındaki adaletsizlik ortaya çıkmaz.”⁷⁷

Kısaca tek bir cümle ile ifade etmek gerekirse, “israf ekonomisiyle ülke kalkınamaz.”⁷⁸

Son olarak şu hususu vurgulamak yerinde olur kanaatindeyiz: “İsrafin zararlarından korunmak için müslüman bir toplumun bireylerine bu zararları anlatmanın yanı sıra onlardan sakınmanın ilahi bir emir olduğu da sık sık hatırlatılmalıdır. Böylece birey nasıl ki ibadetlerini belli bir disiplin içinde yerine getiriyorsa, israftan sakınmayı da aynı bilinçle başaracaktır. Başka bir deyişle, müslüman bir toplumda israftan korunmanın en etkili yolu, ondan uzak durmanın gerekli olduğunu bir ibadet bilinci ile insanların zihnine yerleştirmek; bunu bir huy ve prensip haline getirmelerini sağlamaktır.”

2 - Farz Olan Zekatı Vermemek

Said b. el-Müseyyeb'e (v.93/711) isnat edilen bir yoruma göre âyetteki “israf etmeyin” ifadesi, “cimrilikte aşırı gidip farz olan zekatı (öşrü) vermemezlilik etmeyin” anlamındadır.⁷⁹ Bu yoruma âyette yer alan “*hakkını verin*” emrinden ve israfin kök anlamından hareket edilerek ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

3- Malı Günah Yollarında Harcamak

Mücahid'e (v.103/721) isnat edilen bir rivayete göre O, buradaki israfi “Allah'ın maldaki hakkını gerektiği şekilde yerine getirmemek” şeklinde değerlendirdikten sonra şöyle demektedir: “Bir adamın Ebu Kubeys kadar altını olsa ve onu Allah yolunda harcarsa israf etmiş sayılmaz. Fakat Allah'a isyan yolunda bir dirhem bile harcarsa israf etmiş olur.”⁸⁰ Ancak burada yukarıda belirtilen kaydı unutmamak gerekir. Yani kişi kendisi fakir düşmeyecekse bir dağ kadar altını Allah yolunda harcadığı zaman israf etmiş olmaz.

Râzî (v.605/1209) bu mânâyı, israfin özel anlamıyla şu şekilde bağdaştırmaktadır: “Allah'a isyan yolunda malını harcayan, elbette ki onu faydasız yere harcamış olur.”⁸¹

77 Tabakoğlu, Ahmet, İslam ve Ekonomik Hayat, İstanbul 1987, s. 106-107.

78 Bkz. Güner, İsrâf Ekonomisi, s. 72-75.

79 Taberî, VIII, 45-46; Beğavî, III, 195-196; İbnü'l-Cevzî, III, 136; İbn Kesir, II, 219.

80 Beğavî, III, 196; ; Râzî, XIII, 214; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, III, 369.

81 Râzî, XIII, 214-215.

4- Ekin ve Hayvanlara Putları Ortak Etmek

Müşrikler ekin ve hayvanlarından putlarına bazı paylar ayırırlardı.⁸² Bazı müfessirler, bir takım rivayetlere dayanarak, bu âyetle bunun yasaklandığını kaydetmektedirler.⁸³

5- Halktan Zekat Miktarının Üstünde Bir Meblağ Toplamak

Ayetin tefsiri sadedinde öne sürülen görüşlerden biri de (ki İbn Zeyd'e isnat edilmektedir) şöyledir: "Burada 'israf etmeyin' sözüne muhatap olan kimseler idarecilerdir. Dolayısıyla bundan maksat şudur: Halktan zekat (öşür) toplarken vermeleri vacip olan meblağı aşarak ondan fazlasını toplamaya kalkışmayın!"⁸⁴

Taberî (v.310/922) yukarıdaki görüşleri naklettikten sonra, kendi tercihini de ortaya koyan şöyle güzel bir değerlendirme yapmaktadır: "Bana göre bu konudaki en isabetli görüş, hiçbir mânâ tahsis edilmeksizin israfın bütün anlamlarının kast edilmiş olmasıdır. İsfraf, Arapça'da ya ifrat ya da tefrit yoluyla infak ve ihsanda orta yoldan sapmaktır. Herkesin malumudur ki muhtaç olacak kadar malını insanlara dağıtan kimse müsriftir. Allah'ın verilmesini emrettiği meblağı eksilten kimse de böyledir. Zekat vermeyen ya da ailesinin nafakasını kısan kimse gibi vatandaşından Allah'ın izin vermediği bir malı alan idareci de böyledir. Yani o da müsrif sınıfına dahil olur."⁸⁵

İsrafın "mal harcama konusunda aşırıya kaçmak" anlamında kullanıldığı ikinci âyet, yetimlerle ilgili tavsiye ve emirleri içeren şu âyettir: "Yetimleri evlenme çağı gelinceye kadar gözetip deneyin. Akılca olgunlaştıklarını görürseniz mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyünce ellerine alacakları düşüncesiyle o malları israf ederek yemeyin."⁸⁶

Ayette geçen "israf ederek yemeyin" ifadesi bir çok müfessir tarafından "yetimlerin mallarını, "büyüdüklerinde kendi tasarrufları altına alırlar" korkusuyla, adeta yangından mal kaçırrır gibi aşırıya kaçacak ölçüde lüzumsuz yerlere harcayarak heder etmeyin" şeklinde yorumlanmaktadır.⁸⁷

Ancak Taberî, farklı bir yaklaşımla bu âyette geçen israf kelimesini "mubah sınırı aşıp harama girmek" diye tefsir etmektedir: "Yetimlerin mallarını israf ile yemeyin, yani Allah'ın mubah kılmadığı yollardan yemeyin. İsfrafın aslı mubah sınırı aşıp mubah olmayana (harama) girmektir. Bu bazen ifrat, bazen de tefrit ile gerçekleşir. Ancak ifrat için "israf," taksir ve tefrit için "seref" maddesi kullanılır."⁸⁸

Bu âyetin yorumunda, Damağani (v. tahminen miladi VIII. yüz yıl) de Taberî

82 En'am, 6/136.

83 İbnu'l-Cevzi, III, 136; Razi, XIII, 214.

84 Taberî, VIII, 46; Beğavi, III, 196; İbnu'l-Cevzi, III, 136; Razi, XIII, 214 ; Kurtubi, VII, 110; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, III, 369; Şevkani, II, 169.

85 Taberî, VIII, 46.

86 Nisa, 4/6.

87 Bkz. Zemahşeri, Keşşaf, I,474; ; Razi, IX, 190; Nesefî, I, 290; Elmalılı, II, 1293; Said Havva, II, 1000; Vehbe Zuhayli, IV, 247.

88 Taberî, IV, 170.

ile aynı görüşü paylaşmaktadır.⁸⁹

İsrâf kelimesinin bu mânâda kullanıldığı üçüncü âyet, Furkan sûresinde geçmektedir: “Rahman'ın kulları” diye adlandırılan bahtiyar insanların özelliklerini beyan sadedinde, onların mal harcarken israf ile kısmak arasında orta yol olan “iktisat” yolunu tuttukları şu şekilde ifade edilmektedir: “Rahman'ın o has kulları, harcamalarında ne israf ederler, ne de eli sıkı davranırlar. Bu ikisinin ortasında bir denge tuttururlar.”⁹⁰

Elmalılı (v.1942) bu âyetin tefsirinde israf hakkında şunları söylemektedir: “İsrâf her hangi bir şeyde haddini aşırmaaktır. İnfakta israf da sarfiyatta (harcamada) haddini aşırmaaktır. Masraf ya bir zaruret veya bir hacet (ihtiyaç) veya bir husn (iyilik-güzellik) için yapılır. Zaruri olan masraf yapılmayınca hayat mümkün olmaz. Hacet bulunan masraf yapılmazsa güçlük çekilir, mesela doycak kadar yemek bir ihtiyaçtır. Tahsini olan masraf yapılmazsa güzel olmaz, hoş yemek gibi. Fert veya cemiyetin kendi kesbine (kazancına) göre bu mertebelerden bir haddi vardır. Şu halde ne zaruret, ne hacet, ne de husn olmayan faidesiz, muzır (zararlı), gayri meşru cihetlere edilen sarfiyat herkes için israf olduğu gibi, ibadullahın (Allah'ın kullarının) ihtiyacı karşısında fazla tena'um (nimetlerden yararlanmak) dahi husn değil, israf hududuna dahil olur. Hayır ve menfaat getiren şeylere sarfiyat ise istihlak (tüketim) değil, istihsal (üretim) demek olacağından israf olmaz.”⁹¹

Seyyid Kutub (v.1966) ise “İslam dininin ferde mülkiyet hakkını tanıdığını; ancak bu hakkın sınırlı olduğunu; müslüman olan bir kimsenin, kapitalist sistemlerde olduğu gibi özel mülkiyetini dilediği gibi harcama hususunda tamamen serbest olmadığını” belirttikten sonra israf ve cimriliğin sosyal boyutunu şu şekilde dile getirmektedir: “İsrâf hem nefsin, hem malın, hem de toplumun fesadına sebeptir. Cimrilik de öyledir. Çünkü mal sahibinin ve etrafındakilerin maldan yararlanmasına mani olur. Mal sosyal hizmetleri gerçekleştirmek için var olan sosyal bir araçtır. İsrâf ve cimrilik sosyal çevrede ve ekonomik alanda aksaklıklara sebep olur. Malların saklanması da, hesapsız ve ölçüsüz bir şekilde harcanması da bir takım problemleri beraberinde getirir. Bu problemler kalplerin ve ahlakın bozulmasından kaynaklanmaktadır. İslam dini, bizzat ferdin kendisinden başlayarak hayatın bu yönünü tanzim eder ve iktisatlı olmayı imanın alametlerinden bir alamet yapar.”⁹²

89 Damağani, s. 236.

90 Furkan, 25/67.

91 Elmalılı, V, 3613.

92 Seyyid Kutub, V, 2579.

III. İsrarla İlgili Diğer Bazı Kelime ve Kavramlar

Kur'an-ı Kerim'de israrla ilgili bir çok kelime ve kavram zikredilmektedir. Bunlardan ilk göze çarpan önemli bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:

A. 'Adv ve İ'tidâ

İsraf kavramına en yakın olan kelimelerin başında 'adâ ve ondan türetilmiş kelimeler gelmektedir. Bunlar değişik formlar ('adâ, 'âdî, 'âdun, i'tedâ, mu'tedî, mu'tedun, te'addâ) içinde Kur'an-ı Kerim'de bir çok âyette geçmektedir.

Esas kök itibariyle 'adeve maddesi, lugatta "haddi aşmak ve uyumlu olmamak" anlamı için konulmuştur. Bu fiil, bazen kalbe ait olur ki o zaman 'adavet ve mu'âdât (düşmanlık) adını alır. Bazen yürümekle ilgili olur ki o vakit 'adv (hızlı yürümek-koşmak) mastarıyla ifade edilir. Bazen muamelelerde adaleti ihlal etmekle ilgili olur ki o takdirde 'udvân ve 'adv (zulüm) diye adlandırılır. Bazen de mekan için kullanılır ki o zaman da 'advâ (düz olmayan, çukur ve tümseklerle dolu olan yer) formuna girer.⁹³

İ'tidâ formu ise, hakkı çiğnemek, bir şeyi bırakıp ondan vazgeçmek ve zulmetmek gibi mânâlar için kullanılmaktadır. Ta'addî masdarı da aynı mânâları ifade etmektedir. Nahiv ilminde fiilin mânâsının failden mef'ule geçmesi, kısacası fiilin geçişli olması da bu kelimenin ism-i fail sigasıyla (müteaddî) ifade edilmektedir.⁹⁴

Şimdi bu kelimelerin geçtiği âyetlerden bazı örnekler görelim:

Haram olan yiyecekler belirtildikten sonra bunların zaruret halinde helal olduğunu beyan eden âyetlerde⁹⁵ beğâ ve 'adâ fiillerinin ism-i faileri (bâğî-'âdî) kullanılmıştır. "Kim mecbur kalırsa bâğî ve 'adi olmaksızın, bunlardan yemesinde kendisine bir günah yoktur" mealindeki bu âyetlerde geçen söz konusu iki kelime hakkında değişik görüşler öne sürülmüştür. Bunları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:⁹⁶

1- Her kim ki bu haram yiyeceklerden mecbur kaldığı anda yerse, ona bir günah yoktur. Ancak bunlardan mecbur kalmadığı halde yiyen kimse bâğî ve 'âdî (haddi aşan) olur. (İbn Abbas'ın -v.68/687- görüşü).

2- Bâğî ve 'âdî, yanında helal yiyecek varken onu bırakıp haram olanı yiyen ve bunların her ikisini de (helal – haram) bir sayan kimsedir. (İbn Zeyd'in görüşü)

3- Bâğî, silahlı isyana kalkışan kişidir (Mücahid'in -v.103/721- görüşü). 'Âdî de harp açan, isyan eden, yol kesen ve yolculara saldıran kişidir.

4- Bâğî, haram olan şeyi iştahla yiyen insandır (Süddî'nin -v.127/744- görüşü). 'Âdî, kifayet (yeterlik) sınırını geçen ve haram olan yiyecekte ölmeyecek kadar

93 Rağîb el-İsfahânî, s. İbn Manzur, XV, 31-34; 326; Asım Efendi, IV, 1066.

94 Rağîb el-İsfahânî, s. 326 -327; Asım Efendi, IV, 1067.

95 Bakara, 2/173; En'am, 6/145; Nahl, 16/115.

96 Bkz. Taberî, II, 51 -52; Beğavî, I, 183 -184; Zemahşeri, Keşşaf, I, 215, II, 75; İbn Kesir, I, 211; Suyutî, ed-Dürri'l-Mensur, I, 408; Elmalılı, I, 591.

değil de, doyuncaya kadar yiyen insandır.

5- *Bâğî*, helal kılınan sınırı (hayatta kalmak için yeterli olan miktar) aşan kimsedir. *Âdî*, haram yiyecekte kendisine mubah kılınan yeterli miktarı yemeyip terk eden kimsedir.

Son yorum hakkında Mesruk'tan (v.62/681) gelen şöyle bir rivayete yer verilmektedir: "Kim ölü etini (ya da diğer haram yiyecekleri ve içecekleri) yemeye mecbur kalır da bir şey yemez, içmez ve nihayet ölürse Cehenneme gider."⁹⁷

Bu rivayeti nakledenlerden biri olan Beğavî, (v.516/1122) daha sonra biraz daha ayrıntıya girerek, haram olan şeylerden zaruret anında yenmesine izin verilen miktar hakkında, mezhep imamlarının görüşlerini de aktarır: "Haram kılınmış şeylerden yemeye mecbur kalan kimsenin yiyeceği miktar, Ebû Hanife' ye (v.150/767) göre yaşamak için gerekli ve yeterli olan miktardır. İmam Şafii (v.204/819) ve İmam Malik' in (v.179/795) içtihadına göre ise böyle bir kimse, haram olan yiyecekte doyuncaya kadar yiyebilir."⁹⁸

Taberî, (v.310922) yukarıdaki yorumlarla ilgili görüşleri nakleder. Ancak bu nakillerle yetinmez, kendi tercihini de ortaya koyar: "Haram olan şeylerden yeme hususunda aşırı giden kimseye *bâğî*, helal olan yiyeceği bulduğu halde, hemen o anda haramı terk etmeyen kimseye *'adî* denir." Taberî bu kelimelerin "isyan eden ve yol kesen" mânâsına (ki bu İmam Şafii'nin görüşüdür) alınmasının mümkün olmadığını belirtir ve bu iddiasına şöyle bir delil getirir: "İntihar etmek haram kılınmıştır ve bu hüküm istisnasız herkes için geçerlidir."⁹⁹

İsraîl oğullarının Cumartesi gününde çalışma yasağını dinlemeyerek balık avlamalarını kınayan âyetlerde,¹⁰⁰ bu yasağın çiğnenerek Allah'ın çizdiği sınırların dışına çıkılması *'adâ* (lâ ta'dû - ya'dû) ve "i'tedâ" (i'tedev) fiilleriyle ifade edilmiştir.¹⁰¹

Şuarâ sûresinin 166. âyetinde Hz. Lût'un, kavmine hitaben söylediği sözde (*si' zaten haddi aşan bir kavimsiniz*) yer alan ve kavme sıfat olarak getirilen *'adûn* kelimesi, aynı konudan bahseden A'râf sûresinin 81. âyetiyle Zâriyât sûresinin 34. âyetinde geçen "müsrifün - müsrifin" kelimeleri aynı fiilden bahsetmektedirler. Müminûn sûresinin 7. âyetiyle Me'âric sûresinin 31. âyetindeki *'adûn* kelimeleri için de aynı anlam (cinsel arzuların tatmininde meşru dairenin dışına çıkarak helalden harama girmek) söz konusudur.¹⁰²

Öldürülen kimseler hakkında kisası farz kılan Bakara sûresinin 178. âyetinin (...kim bundan sonra haddi aşarsa ona acı bir azap vardır) sonundaki *i'tedâ* kelimesi, "katili affettikten veya diyeti aldıktan sonra haksız yere maktulün katilini öldürmek ya da katilden başkasını öldürmek" diye açıklanmıştır.¹⁰³

97 Beğavî, I, 183-184; İbn Kesir, I, 212.

98 Beğavî, I, 183-184.

99 Taberî, II, 52.

100 Bakara, 2/65; Nisa, 4/54; A'raf, 7/163.

101 Bkz. Taberî, I, 261 -262; Beğavî, I, 104, II, 306; Zemahşeri, Keşşaf, I, 147.

102 Bkz. Neseî, II, 1205, 1092-1093, III, 1864; Elmalılı, V, 3429, VIII, 5360.

103 Taberî, II, 66; Beğavî, I, 191; Neseî, I, 130; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, I, 420; Elmalılı, I, 606.

Maide sûresinin 87. âyetinde (*ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı o güzel ve temiz nimetleri kendinize haram kılmayın, haddi aşmayın, Allah haddi aşanları asla sevmeyiz*), bu maddenin formlarından bazılarının (lâ ta'tedû-mu'tedîn) israf kavramının kapsamındaki örneklerden “helali haram saymak” anlamında kullanıldığını müşahede etmekteyiz ki söz konusu âyetlerin (A'raf, 7/31 – Maide, 5/87) iniş sebepleri de (kişinin kendisini, din adına ve nefis terbiyesi namuna, helal olan bazı dünya zevklerinden mahrum bırakmak istemesinin hoş karşılanmayıp yasaklanması) birbirine benzemektedir.¹⁰⁴

I'tedâ ve te'addâ fiilleri birkaç âyette¹⁰⁵ “hudûdullah” ya da aynı anlamdaki “hudûdehû” lafzıyla beraber kullanılmıştır. Genellikle hüküm bildiren âyetlerden sonra gelen bu tabir “hemen öncesinde bahsi geçen hükümler” veya daha da kapsamlı bir tarifile “Allah'ın emir ve yasak sınırları” diye yorumlanmaktadır. Bunlar birlikte kullanıldıklarında “Allah'ın emir ve yasak sınırlarının çiğnenip aşılmasını” ifade etmektedirler.¹⁰⁶

“Sizinde savaşımlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat haddi aşmayın, Allah haddi aşanları asla sevmeyiz”¹⁰⁷ mealindeki âyette geçen “lâ ta'tedû – mu'tedîn” kelimelerinin tefsiri sadedinde Suyutî, (v.911/1505) İbn Abbas'tan (v.68/687) gelen şu rivayeti nakletmektedir: “Kadınları, çocukları, ihtiyarları, barış isteyenleri öldürmeyin. Bunu yaparsanız haddi aşmış olursunuz.” Daha sonra Suyutî, Allah Resulü'nün (s.a.v.) savaşlarda kadınların, çocukların ve ihtiyarların öldürülmemesine dair verdiği emirleri içeren hadisleri serdetmektedir.¹⁰⁸ (Bu hadisler sağlam hadis kaynaklarında da yer almaktadır.¹⁰⁹) Diğer bazı müfessirler ise bu yoruma “savaşı ilk başlatan taraf olmayın, aranızda antlaşma olanlarla savaşmayın, düşmanı İslam dinine davet etmeden hemen acele ile savaşa başlamayın, müslu yapmayın” gibi anlamlar ilave etmektedirler.¹¹⁰ Her hâlükârda bu maddenin bu âyetteki mânâsı, israfın “adam öldürme hususunda aşırı gitmek” örneği ile örtüşmektedir.

Aynı kelimenin ism-i fail sigasının tekil olarak (mu'tedî) kullanıldığı âyetlerde¹¹¹ (ki buna murîb –şüpheli- ve esîm –günahkâr- gibi sıfatlar eklenmiştir) daha ziyade şu mânâ tercih edilmektedir: “Zulümde ileri giden zalim.”¹¹² Açıkta ki bu mânâ, “her şeyde haddi aşmak” demek olan israfın çok geniş anlam dairesi içinde yer alan küçük ve daha özel bir parçasıdır.

104 Bkz. Beğavî, III, 90; Nesefî, I, 418 -419; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, III, 139 -145; Elmalılı, III, 1799-1800.

105 Bakara, 2/229; Nisa, 4/14; Talak, 65/1.

106 Bkz. Taberî, II, 283-284, IV, 196 -197; Beğavî, I, 273; Zemahşerî, Keşşaf, I, 487; Nesefî, I, 162, 297, III, 1823; Ebu Hayyan, II, 209; Elmalılı, II, 787-788, VII, 5057-5058.

107 Bakara, 2/190.

108 Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, I, 493.

109 Buharî, Cihad 147-148; Müslim, Cihad 25, 26, 35; Tirmizî, Cihad 19; Ebu Davud, Cihad 111; İbn Mace, Cihad 30.

110 Nesefî, I, 139; Alusi, II, 112; Elmalılı, II, 694-695.

111 Kaf, 20/25; Kalem, 68/12; Mutaffifin, 83/12.

112 Zemahşerî, Keşşaf, III, 387; Nesefî, III, 1691, 1845; Elmalılı, VIII, 5273.

B. 'Utuv

'Atâ fiilinin mastarı olan 'utuv ve 'ıty, lugatta "kişinin haddini aşması, kibirlenip böbürlenmesi, ileri derecede yaşlanması" gibi anlamlar ifade etmektedir. Bir önceki kelime gibi, bu kelime de israfın geniş anlam dairesi içine, küçük bir cüz olarak dahil olmaktadır.¹¹³

Kur'an-ı Kerim'de mazi fiil ('atet - 'ateve), mastar ('utuvven - 'ıtyyen) ve ism-i fail ('âtiye) formlarıyla zikredilen kelimeye tefsirlerde lugat mânâsına uygun yorumlar yapılmıştır. İşte bazı örnekler:

A'raf sûresinin 77. âyetinde Salih Peygamber'in kavminin, kendilerine mucize olarak gösterilen deveye dokunmamaları emredilmişken onu boğazlamaları ve böylece Allah'ın emrine karşı gelmeleri 'atev lafzıyla ifade edilmektedir ki müfessirler bunu "emri hafife alıp hiçe sayarak, gurur ve kibir içinde ona karşı gelmek" diye tefsir etmektedirler.¹¹⁴ Zariyat sûresinin 44. âyetiyle Talak sûresinin 8. âyetinde de aynı mânâ mevcuttur.¹¹⁵ Aynı lafzın kullanıldığı Furkân sûresinin 21. âyetinde tercih edilen mânâ "inkarda, isyanda, baskı ve zulümde ileri gitmektir" ki Beğavî, (v.516/1122) söz konusu âyette zikredilen müşriklere ait bazı istekleri de dikkate alarak, buna "iman etmek için Allah'ı görmek istemek" diye başka bir yorum ilave etmektedir.¹¹⁶

Fiilin ikinci mastar formunu teşkil eden 'ıty kelimesi iki âyette geçmektedir. (Meryem, 19/8, 69) Bunlardan birincisinde, "yaşlılıktan dolayı kemiklerin kuru dal gibi kuruyup zayıflaması" anlamındadır. İkincisinde ise, birinci mastarın ifade ettiği mânâların yanı sıra "inkarda ve kötülükte lider olmak" anlamının da muhtemel olduğu belirtilmektedir.¹¹⁷

Fiilin ism-i fail sigası, sadece tek bir âyette mevcuttur ve Âd kavminin imha edilmesine sebep olan "yüksek sesle gürleyen ya da çok soğuk olan (sarsar) şiddetli fırtınaya (rih) sıfat olarak getirilmiştir. Nitelediği şeye uygun olarak, burada bu sıfata "çok şiddetli esen, azgın, engel tanımayan, önüne çıkan her şeyi yerle bir eden, kasıp kavuran" gibi mânâlar yüklenmiştir.¹¹⁸

C. Tuğyan

Mastarı tağy ve tuğyan şeklinde gelen tağâ fiili, lugatta şu mânâları ifade etmektedir:

- 1- Bir şeyin haddini ve ölçüsünü aşması.
- 2- Azmak, azgın olmak.
- 3- Çok yükselmek (bulutun yükselmesi gibi).
- 4- İnkarda ileri gitmek (Firavun ve Nemrut gibi).

113 Bkz. İbn Manzur, XV, 27-28; Asım Efendi, IV, 1064.

114 Beğavî, III, 248; Zemahşeri, Keşşaf, II, 123; Neseft, I, 528.

115 Zemahşeri, Keşşaf, IV, 404, 560; Neseft, III, 1703, 1827; Elmalılı, VI, 4540, VII, 5077.

116 Maverdî, IV, 140; Beğavî, VI, 78; Zemahşeri, Keşşaf, III, 273; Neseft, II, 1162.

117 Beğavî, V, 220, 244; Zemahşeri, Keşşaf, III, 6; Neseft, II, 972, 989.

118 Neseft, III, 1855; Elmalılı, VIII, 5313.

- 5- Zulüm ve günahlarda ileri gitmek.
- 6- Suyun çoğalıp taşması.
- 7- Mizaçta kanın galebe çalması. (Heyecanlı ve hareketli olmak.)
- 8- Sığır cinsi hayvanların böğürmesi.¹¹⁹

Aynı maddenin vavlı olan (tağâ - yetğû - tağven ve tağavânen) şekli de “tağâ” (tağave) anlamındadır.

Görüldüğü gibi, sonuncusu hariç diğer bütün mânâlar israf kavramının kapsamına girmektedir. Başka bir ifadeyle israf, tuğyana göre daha geneldir. Dolayısıyla israfın bazı özel örnekleri (inkarda, zulümde, günahlarda aşırı gitmek gibi) tuğyan ile aynıdır.

Değişik formlar (tağâ, yetğâ, etğâ, tâğiye, tâğun, tağva, tuğyân, tâğût) içinde bir çok âyette varit olan bu kelimenin tefsirlerdeki yorumlarına dair örneklerle geçmeden önce, Damağani (v. M.VIII. yy.) ve Isfahani'nin (v.565/1169) görüşlerini belirtmek faydalı olur kanaatindeyiz.

Damağani, “tağâ” maddesinin Kur'an-ı Kerim'de başlıca şu dört anlam için kullanıldığını beyan etmektedir.¹²⁰

- 1- Dalalet: Bakara, 2 /15; Kaf, 50/27; Sad, 38/55.
- 2- İsyân: Tâhâ, 20/24, 81; Nâziat, 79/17.
- 3- Yükselmek ve çoğalmak: Hakka, 69/11.
- 4- Zulüm ve inkar: Rahman, 55/8.

Tâğût kelimesini ayrı bir başlık altında ele alan Damağani, onun da üç mânâ için kullanıldığını kaydetmektedir:

- 1- Şeytan: Bakara, 2/256; Nisa, 4/76; Maide, 5/60.
- 2- Putlar: Nahl, 16/36; Zümer, 39/17.
- 3- Ka'b b. Eşref : Bakara, 2/257; Nisa, 4/51, 60.

Isfahani ise, tağa fiiline “isyanda haddi aşmak” anlamını verir. Hakka sûresinin 11. âyetindeki tuğyanın, suyun haddini aşıp kabarmasından istiare olduğunu; aynı sûrenin 5. âyetindeki “tâğiye” kelimesinin de bu suyun sebep olduğu tufana işaret ettiğini belirten Müellif, “tâğût” kelimesini daha kapsamlı bir şekilde şöyle tarif eder: “Tâğût, haddini aşan her şeye ve Allah'tan başka tapınılan bütün mabutlara verilen isimden ibarettir. Hem tekil, hem de çoğul için kullanılır. Ayrıca sihirbazlara, kahinlere, inkarcı cinlere ve hayır yolundan insanları çeviren kimselere de tâğût ismi verilir.”¹²¹

Müfessirlerin bu husustaki yorumları da yukarıdakilerden pek farklı değildir. İşte bazı örnekler:

- 1- Bakara sûresinin 15. âyetinde geçen tuğyan kelimesi (fi tuğyanihim), “dalalet, kibir, inkar ya da inkarda aşırı gidip haddi aşmak” diye tefsir

119 İbn Manzur, XV, 7-9; Asım Efendi, IV, 1055.

120 Damağani, s. 296.

121 Rağib el-İsfahani, s. 304-305.

edilmektedir.¹²²

2- Firavun'un kibirlenip gururlanması, bir insan olduğunu unutup ilâhlık iddiasında bulunarak haddini aşması, Allah'a isyanda ve halka zulümde çok ileri gitmesi israf mastarından türetilmiş kelimelerle ifade edildiği gibi, bazı âyetlerde¹²³ aynı fiiller "tağa – yetğa" lafızlarıyla da ifade edilmektedir.¹²⁴

3- "Sen, beraberindeki tövbe edenlerle birlikte, sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et!"¹²⁵ emrinden sonra gelen "la tetğav" (aşırı gitmeyin) uyarısı. "Allah'ın emirlerini çiğneyip aşmayın, Ona isyan etmeyin, aşırıya kaçıp Allah'ın emir ve yasaklarına bir şeyler ilave etmeyin, Onun çizdiği sınırların dışına çıkmayın" gibi yorumlarla açıklanmaktadır.¹²⁶

4- "Size verdiğimiz rızıkların hoş ve temiz olanlarından yiye!"¹²⁷ emrinden sonra gelen yukarıdaki aynı uyarı (la tetğav fihi), "birbirinize zulmetmeyin, mubah sınırını aşarak kendinize zulmetmeyin, helali bırakıp harama sapmayın, nimetlere karşılık nankörlük etmeyin, nankörlük ederek Allah'ın çizdiği sınırları aşmayın, nimetlerle oyalanmak sizi onların şükürünü yerine getirmekten alıkoymasın, nimetleri günah yollarında harcamayın, fakirlerin o nimetlerdeki haklarını zayi etmeyin, onları harcarken israfa düşmeyin, (kendinizin ya da diğer insanların zararına sebep olacak şekilde) mallarınızı biriktirmeyin, o nimetler sebebiyle şımarıp böbürlenerek gurura kapılmayın" gibi uzun ve farklı yorumlara hamledilmektedir.¹²⁸

5- "Peygamberin gözü kaymadı, şaşmadı"¹²⁹ ifadesinden sonra gelen "ma tağa" fiiline "emredildiği şeyi aşmadı, görmesi emredilen şeylerin dışına çıkmadı" gibi anlamlar yüklenmektedir.¹³⁰

6- "Göğü bu ahenkle O yükseltti ve bu nizamı koydu ki siz de ders alıp ölçü dışına taşmayasınız"¹³¹ mealindeki âyetlerin sonunda yer alan "tetğav" (ella tetğav fi'l-mizan) fiiline "tartı ve ölçüde haksızlık yaparak zulmetmek, fazla tartmak, haddi aşarak ölçüsüz iş yapmak, maddi ve manevi tartıda taşkınlık etmek" gibi mânâlar verilmektedir.¹³²

7- Ad kavmi, Semud kavmi ve Firavun'un ortak özellikleri olan azgınlıklarını

122 İbn Kuteybe, s. 41; İbnü'l-Yezidi, Ebu Abdurrahman Abdullah b. Yahya b. el-Mübarek el-Adevi el-Bağdâdî, Garîbü'l-Kur'an ve Tefsîruh, Tahkik: Abdurrezzak Huseyn, Beyrut 1407/1987, s. 21; Zeccac, I, 91; Maverdî, I, 78; Beğavî, I, 68; Zemahşerî, Keşşaf, I, 68; Neseî, I, 38.

123 Taha, 220/24, 43, 45; Naziât, 79/17.

124 Beğavî, V, 270, 276, VIII, 328; ; Neseî, II, 1002, 1005, 1006, 1922.

125 Hud, 11/112.

126 Beğavî, IV, 203; Zemahşerî, Keşşaf, II, 432; Neseî, II, 748; Elmalılı, IV, 2831.

127 Taha, 20/81.

128 Beğavî, V, 287 -288; Zemahşerî, Keşşaf, III, 79; Razî, XXII, 96; Neseî, II, 1016.

129 Necm, 53/17.

130 Maverdî, III, 416; Beğavî, VII, 406; Zemahşerî, Keşşaf, IV, 421; Neseî, III, 1715; M. Fuad Abdülbakî, Mu'cemu Garîbü'l-Kur'an, s. 122.

131 Rahman, 55/7-8.

132 İbn Kuteybe, s. 436; Beğavî, VII, 442; Zemahşerî, Keşşaf, IV, 444; Neseî, III, 1733; Elmalılı, VII, 4666.

dile getiren, “*bunlar ülkelerinde azdikça azdılar*”¹³³ mealindeki âyette geçen “tağav” fiili, “yer yüzünde günah işlemek, Allah’a isyan ederek zorba ve despot kesilmek, hak ve adalet sınırını aşıp Yaratıcının ve yaratılanların hukukunu çiğnemedi ileri gitmek” şeklinde açıklanmaktadır.¹³⁴

8- Tağa fiilinin ism-i fail sigasının çoğulu olan “tâğun – tâğın” kelimeleri, “gerçek ortaya çıktığı halde inkardaki inatlarında aşırı gidenler, hakkı kabul etmeyenler” ya da kısaca “inkarcılar” diye tanımlanmaktadır.¹³⁵

1- Tâğut kelimesi hakkında yapılan yorumları ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

a-Şeytan,

b-Kötülüğü emreden nefis,

c- Allah’tan başka kendisine tapınılan (insan, şeytan, put ve benzeri) her şey,

d- Sihirbaz,

e- Kahin,

f- İnsan ya da cinlerin azgın ve inatçı inkarcıları,

g- Ehl-i Kitabın azgın inatçıları,

h- Firavun ve Nemrut gibi ilahlık iddiasında bulunanlar,

i- İnsanları Allah yolundan men edip çevirenler,

j- Münafık olan birisinin, davalı olduğu bir Yahudi’nin istek ve ısrarına rağmen Allah Resulünü (s.a.v.) bırakıp da, rüşvet alacağını bildiğinden dolayı muhakeme için gittikleri “Ka’b b. Eşref” adlı Yahudi lider,

k- Huyey b. Ahtab ile Ka’b b. Eşref adlı iki Yahudi.¹³⁶

D. Bağy

Beğa fiilinin lugatta esas kök mânâsı “bir şeyi normal olandan daha aşırı bir şekilde istemek, başka bir deyişle bir şeyi istemek hususunda normal sınırı aşmaktır.” Bu sınır ister aşılsın, ister aşılmamasın talepteki ısrar bu fiille ifade edilmektedir. Ayrıca talepteki haddi aşma, bazen kemiyet bazen de keyfiyet noktasında olur. Haddin aşılması, güzel şeylerde cereyan etmişse bu fiil (beğa) iyi; çirkin şeylerde vuku bulmuşsa kötü sayılır.¹³⁷

Bu asıl anlamın yanı sıra “beğa” fiili, şu mânâlar için de kullanılmaktadır: “Yaranın iltihabının fazlaca artması, ihtiyaçtan fazla yağmur yağması, kadının fahişe olup zina etmesi, bir kişiye üstünlük taslamak ve zulmetmek, kibirlenmek,

133 Feqr, 89/11.

134 Beğavî, VIII, 420; Elmalılı, VIII, 5806.

135 Beğavî, VIII, 420; Zemaşşerî, Keşşaf, IV, 413; Neseî, III, 1710, 1916; Elmalılı, VII, 4560.

136 Bkz. İbnü’l-Yezidi, s. 38, 49; İbn Kuteybe, s. 128, 129; Zeccac, I, 339; Maverdî, I, 327; Beğavî, I, 214, 215, V, 18, VII, 112; Zemaşşerî, Keşşaf, I, 304, 521, 525, 535, IV, 120; Neseî, I, 180, 319, 323, 329; İbn Kesir, I, Ahûsî, II, 23; 319; Elmalılı, II, 869-871, 1383, 1384; M. Fuad Abdülbaki, Mu’cemü Ğaribi’l-Kur’an, s. 122.

137 Rağıb el-İsfahânî, s. 55; Asım Efendi, IV, 876.

haktan ayrılmak, yalan söylemek, iki tarafa salınarak hızlıca yürümek, bir nesneye niteliğini anlamak için bakmak, bir şeyi bekleyip gözetlemek.”¹³⁸

Kur'an-ı Kerim'de “beğa, büğiye, yebği, el-beğyu, el-biğau, el-bâğî, el-beğiyyu, ibteğa, yenbeği” gibi formlarla zikredilen beğa fiilinin, sadece konumuzla ilgili olan anlamına dair bazı örneklerle yetineceğiz.

Damağani bu fiilin Kur'an-ı Kerim'de dört mânâ için kullanıldığını belirtmektedir.¹³⁹

1- Zulüm: A'raf, 7/33; Nahl, 16/90; Şuara, 42/39; Hucurat, 49/9.

2- Günah ve İsyan: Yunus, 10/23.

3- Haset: Bakara, 2/90; Şura, 42/14.

4- Zina: Meryem, 19/20, 28; Nur, 24/23.

Müfessirler de Damağani'nin tespit ettiği mânâlar üzerinde durmaktadırlar. Ancak âyetlerde yer alan bilgilere dayanarak, bazen bunlara açıklayıcı yorumlar ilave etmektedirler.¹⁴⁰

1- Zulüm ve Kibir:¹⁴¹ En'am 6 /146; A'raf, 7/33; Nahl, 16/90; Hac, 22/60; Kasas, 28/76; Sad, 38/24; Şura, 42/27.

2- Fitne ve Fesat Çıkarmak:¹⁴² Yunus, 10/23; Şura, 42/42.

3-Haset:¹⁴³ Bakara, 2/90, 213; Al-i İmran, 3/19.

4- Zina:¹⁴⁴ Meryem, 19/20, 28; Nur, 24/23.

5- Mal Biriktirip Zekatı Vermemek:¹⁴⁵ Kasas, 28/76.

E. Ğulûv

Ğala fiilinin lugatta asıl mânâsı, “bir nesnenin haddi aşmasıdır.” Haddi aşma fiili ölçü ve makamda cereyan ederse fiilin mastarı “ğulûv;” fiyatlarda olursa “ğala;” ok atmada olursa “ğalv” şeklinde gelir. Başka bir deyişle, bu fiilin ifade ettiği mânâları, şu dört başlık altında toplamak mümkündür:

1- Bir şeyin haddini aşması (ğulûv),

2- Fiyatın fazlaca artması (ğala),

138 Bkz. Zemahşeri, Esasü'l-Belağa, s. 46; Rağîb el-İsfahani, s. 55 -56; İbn Manzûr, XIV, 75-79; Asım Efendi, IV, 877.

139 Damağani, s. 75.

140 Beğavî'nin En'am süresinin 146. âyetindeki “beğy” kelimesini “peygamberleri öldürmek, Allah'ın yolundan insanları uzaklaştırmak, faiz almak, insanların mallarını haksız yollarla helal sayarak gasbetmek” gibi zulüm çeşitleriyle açıklaması bu kabil örneklerdendir. (Beğavî, III, 200)

141 Maverdî, IV, 264-265; Bkz. Beğavî, III, 226, V, 38, 397, VI, 220, VII, 81; Zemahşeri, Keşşaf, II, 75, 101, 629, III, 430, IV, 223; Neseфі, I, 491, 512, II, 882, 1084, 1277, III, 1584; Ebu Hayyan, VII, 126; Elmalılı, III, 2079, 2155.

142 Zemahşeri, Keşşaf, II, 339, IV, 230; Neseфі, II, 677, III, 1577; Elmalılı, IV, 2701.

143 Maverdî, I, 157; Beğavî, I, 121; Zemahşeri, Keşşaf, I, 165, 256, 346; Neseфі, I, 88, 146, 208; Elmalılı, I, 417, II, 742.

144 Beğavî, V, 223, 229; Zemahşeri, Keşşaf, III, 10; Neseфі, II, 975, 978, 1135; Elmalılı, V, 3512.

145 Elmalılı, V, 3755.

3- Oku uzağa atmak için elleri yukarı kaldırmak, ok uzağa gitmek,

4- Otların ziyadesiyle boy atıp birbirlerini sarması (ğalv).¹⁴⁶

İsrafın genel anlamıyla aynı mânâyı paylaşan ğala fiili, Kur'an-ı Kerim'de "la teğlu" sigasıyla iki âyette geçmektedir.¹⁴⁷ Her iki âyette de Kitap ehli olan Yahudi ve Hıristiyanlara dinlerinde aşırı gitmemeleri telkin edilmektedir. Bu aşırılık "Yahudilerde, Hz. İsa'yı peygamberlik makamından düşürmek; Hıristiyanlarda, Onu ilahlık mertebesine çıkarmak" diye özetlenmektedir. Ayrıca Maide sûresindeki "haksız yere" (haddi aşmayın) ifadesinden hareketle, müfessirler dinde ğulüvvün, yani aşırılığın iki şekilde olabileceğini söylerler:

1- Makbul ve Güzel Olan Aşırılık: Dinin hakikatlerini araştırmak, hükümlerini tam olarak tatbik etmek, mânâlarında derinleşmek, delilleri elde etmek için var gücüyle çalışmak gibi hususlar bu kabildendir.

2- Haksız ve Çirkin Olan Aşırılık: Hakkın sınırlarını aşıp batıla yönelmek, delillerden yüz çevirerek şüpheli şeylere tabi olmak ve benzeri fiiller bu çeşit aşırılıklardandır ki âyetlerde yasaklanan bunlardır.¹⁴⁸

İsraf kavramıyla ilgisi olan kelimelerden buraya kadar bahsi geçen beş fiil ('adeve, 'ateve, tağave, beğave, ğaleve) anlam yönüyle birbirlerine çok benzedikleri gibi, lafız yönünden de birbirlerine benzemeleri oldukça dikkat çekicidir. Bu fiillerin hepsi de bir illet harfi ('vav' veya 'ya') ile bitmektedir.

F. İfrat ve Tefrit

Mastarı "ifrat" olan "efrata" fiilinin sülasisi olan "ferata," lugatta "öne geçmek" anlamındadır ki bundan diğer bir çok mânâ daha türetilmiştir. "Efrata" fiilinin de bir çok değişik mânâsının olduğunu kaydeden lugat bilginleri, "haddi aşmak" anlamını da bu mânâlar içinde sayarlar.¹⁴⁹

Mastarı "tefrit" olan "ferrata" fiili ise, lugatta "bir şeyi acizlikten dolayı ziyan etmek," ya da ifratın zıddı olarak "geri kalmak, bir şeyi eksik yapmak, ihmal etmek" gibi anlamlar ifade etmektedir.¹⁵⁰

Bu iki kelimeyi, Zemahşerî (v.538/1143) kısaca şöyle tarif etmektedir: "İfrat, normal sınırı geçip aşmaktır. Tefrit ise, normal sınırın gerisinde kalmaktır."¹⁵¹

İsraf kavramı en geniş kapsamıyla (normal sınırın ilerisine geçmek ya da gerisinde kalmak) düşünüldüğünde bu her iki kelime onunla eşanlamlı sayılabilir. İsrâf, normal sınırı aşmak olarak kabul edildiği takdirde, ifrat onunla eşanlamlı; tefrit ise zıt anlamlı olur.

Sülasi kök de dahil edildiğinde "furut, yefrutu, ferrata, mufratun (mufritun -

146 Bkz. Rağib el-İsfahani, s. 364 -365; İbn Manzur, XV, 131 -133; Asım Efendi, IV, 1108-1109.

147 Nisa, 4 /171; Maide, 5/77.

148 Beğavî, II, 314, III, 83; Zemahşerî, Keşşaf, I, 593, 666; Neseî, I, 370, 415; İbn Kesir, I, 603, II, 85; Alusi, VI, 307; Elmalılı, III, 1536, 1784-1785.

149 Bkz. ; İbn Manzur, VII, 367 -370; Asım Efendi, III, 102-103.

150 Diğer mânâlar için bkz. İbn Manzur, VII, 370; Asım Efendi, III, 104.

151 Zemahşerî, Keşşaf, II, 32.

muferritun)" formlarıyla bu kelime Kur'an-ı Kerim'de yedi âyette geçmektedir. Şimdi bunlardan bazı örnekler görelim:

Kehf sûresinin 28. âyetindeki "furut" kelimesi hakkında şu yorumlar yapılmaktadır:

- 1- Hayatını ve günlerini boş geçirerek ziyan etmek,
- 2- Akılsızca boş işlerle uğraşmak,
- 3- Pişmanlık,
- 4- Terkedilmiş (unutulmuş) olmak,
- 5- Hakka karşı olmak,
- 6- Hak sınırını aşıp onu arkasında bırakmak,
- 7- Haddi aşmak.¹⁵²

Nahl sûresinin 62. âyetinde yer alan "mufretun (ya da bazı kıraatlara göre 'mufritun - muferritun') kelimesine dair yapılan yorumlar ise şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Müsrif olan (haddi aşan) kimseler (mufritun),
- 2- Allah'ın emrini zayi edip boşa çıkaran veya ihmal edenler (muferritun),
- 3- Cehennemde unutilanlar (mufretun),
- 4- Terk edilenler,
- 5- Cehenneme acele ile ilk atılanlar.¹⁵³

Mazi ve muzari sigalarıyla âyetlerde¹⁵⁴ varit olan "ferrata" fiiline de şu anlamlar yüklenmektedir: "Eksik yapmak, ihmal etmek, gevşek davranmak, ertelemek, terk etmek."¹⁵⁵

G. Tebzir

Bezzerâ fiili, türemiş olduğu "bezera" fiili gibi "yere tohum ekmek" anlamına delalet etmekle birlikte, buna ek olarak "bir şeyi saçıp dağıtmak, malı boş yere dağıtmak ve birini tecrübe etmek için halini araştırmak" mânâlarını da ifade etmektedir.¹⁵⁶

Bu kelime, "malı boş yere dağıtmak" anlamıyla israfın özel mânâsını (malı harcamada aşırı gitmek) tam olarak karşılamaktadır. Dolayısıyla bunun israfla ilgisi, umum-husus itibariyledir. Başka bir ifadeyle israf genel, tebzir daha özeldir.

Kur'an-ı Kerim'de "bezzerâ (la tübezzerâ, tebzir ve mübezzerâ)" formlarıyla

152 Beğâvî, V, 167; Zemahşerî, Keşşaf, II, 718; Nesefî, II, 945; İbn Kesir, III, 86; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, V, 384.

153 Beğâvî, V, 26 -27; Nesefî, II, 871; İbn Kesir, II, 595; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, V, 141.

154 En'am, 6/31, 38, 61; Yusuf, 12/80; Zümer, 39/56.

155 Beğâvî, III, 138, 152, IV, 265; Zemahşerî, Keşşaf, II, 17, 21, 32, 494; Nesefî, I, 448, 450, 458, II, 785, III, 1518.

156 Bkz. Zemahşerî, Esasü'l-Belağâ, s. 33; Rağîb el-İsfahânî, s. 40; İbn Manzur, IV, 50-51; Asım Efendi, II, 150.

sadece iki âyette¹⁵⁷ geçen bu kelimenin tefsiri sadedinde öne sürülen görüşleri şu başlıklar altında özetleyebiliriz:¹⁵⁸

1- Malı Günah Yollarında Harcamak

2- Malı Gereksiz Yerlerde Harcamak: Cahiliye şiirlerinde bahsi geçtiği gibi, o dönemde develerin kesilip üzerlerine kumar oynanması; malın övünme ve gösteriş maksadıyla boşuna israf edilmesi bu kabil harcamalardan sayılır.

3- Malın Hepsini Vermek

H. Buhl

Lugatta “cimrilik etmek, malı harcanması gereken yerde harcamayıp tutmak” mânâsına gelen bu fiil, esasen “cömert olmak” (cud ve kerem) fiilinin zıddıdır.¹⁵⁹ Ancak bir cihetten de, “malı gereksiz yere harcamanın” zıddı olarak düşünüldüğünde israf ile aralarında tezat ilişkisinin var olduğu söylenebilir.

Kur’an-ı Kerim’de mazi, muzari ve mastar (buhl) sigalarıyla on iki âyette geçen bu kelimeye müfessirler, lugat anlamının yanı sıra “zekatı vermemek, Allah’ın mal üzerindeki hakkını yerine getirmemek, malı Allah yolunda sarf etmemek, Kitap ehlinin kendi kitaplarındaki (Tevrat ve İncil) bilgi ve gerçekleri diğer insanlara açıklamamaları” gibi mânâlar da yüklemektedirler.¹⁶⁰

İ. Kater

Katera, lugatta “cimrilik etmek, ailesinin nafakasını kısmak” gibi mânâlara gelmektedir. Bu fiile başka bazı anlamlar daha yüklenmekle¹⁶¹ birlikte, bu mânâsıyla yukarıda geçen “behile” fiiliyle eşanlamlıdır ve onun gibi israfla tezat ilişkisine sahiptir. Bu hususu vurgulayan İsfahani, (v.565/1169) her iki fiilin de yerildiğini belirtir ve delil olarak şu âyeti zikreder:¹⁶² “*Rahman’ın o has kulları harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar.*”¹⁶³

Söz konusu fiil, “yekturu – katur” formlarıyla iki âyette geçmektedir.¹⁶⁴ Müfessirler yukarıdaki lugat anlamına ilave olarak şu yorumları da zikrederler:

1- Allah’ın mal üzerindeki hakkını emrettiği yerlere sarf etmemek,

2- Allah’ın verilmesini farz kıldığı yerlere malı harcamamak,

3- Allah’a itaat yolunda malı kısmak,

157 İsra, 17/26, 27.

158 Beğavi, V, 89; Zernahşerî, Keşşaf, II, 661; Neseî, II, 904; İbn Kesir, III, 39-40; Suyutî, ed-Dürrü’l-Mensur, V, 274.

159 Bkz. Rağîb el-İsfahani, s. 38; İbn Manzur, XI, 47 -48; Asım Efendi, III, 1167.

160 Bkz. İbn Kuteybe, s. 112; Beğavi, II, 213; Neseî, I, 274, 638, III, 1658; İbn Kesir, I, 442-443; Elmalîh, II, 1236, IV, 2593.

161 Bkz. İbn Manzur, V, 70 -72; Asım Efendi, II, 616.

162 Rağîb el-İsfahani, s. 392.

163 Furkan, 25/67.

164 İsra, 17/100; Furkan, 25/67.

- 4- Gerekli yerlere malı harcamamak.¹⁶⁵

J. Kasd ve İktisad

“Kasade” fiilinin ifade ettiği mânâlar içerisinde konumuzla ilgili olan iki tanesi vardır ki bunlardan birincisi asıldır.¹⁶⁶

- 1- Yolun doğru olması,
- 2- Bir işte orta yolu tercih edip ifrat ile haddi aşmamak.

Zemahşerî (v.538/1143) bu mânâlardan ikincisini, fiilin mecaz mânâları arasında saymaktadır.¹⁶⁷

“İktesade” fiiline gelince, o da türetildiği “kasade” fiilinin anlamına uygun olarak, “itidal üzere hareket etmek, ifrat ve tefritten uzak durup orta yolu tutmak” mânâsına delalet etmektedir.¹⁶⁸

Bu kelimelerin israf kavramıyla ilgileri, israf ile onun zıddı olan cimrilik arasındaki anlam alanının tam ortasında yer almalarıdır.

Her iki kelime, değişik formlar (emr-i hazır, mastar ve ism-i fail) içinde toplam altı âyette geçmektedir. Bunlardan Nahl sûresinin 9. âyetinde geçen “kasd” (kasdü’s-sebil) kelimesine şu yorumlar getirilmektedir:

- 1- Hidayet yolunu delillerle açıkça ortaya koymak,
- 2- Hidayet yolu (İslam dini)
- 3- Allah Resulünün (s.a.v.) sünneti.¹⁶⁹

Tevbe sûresinin 42. âyetindeki “kasıd” kelimesi ki sefer lafzına sıfat olarak getirilmiştir (seferen kasiden), şu mânâlara hamledilmektedir:

- 1- Yakın ve kolay sefer,
- 2- Çok uzak olmayan orta mesafedeki mutedil bir sefer.¹⁷⁰

Lukman sûresinin 19. âyetinde yer alan “iksıd” (*yürüyüşünde orta yolu tut*) emri, “ne yavaş ne de hızlı yürümeyip mutedil yürümek, vakar ve sükunetle yürümek” şeklinde açıklanmaktadır.¹⁷¹

“Onlardan mutedil bir zümre vardır”¹⁷² mealindeki âyette geçen “muktesıdeh” (ümmetün muktesıdetün) kelimesine dair yapılan yorumlar ise şu şekilde

165 Maverdî, IV, 156; Beğavî, V,133, VI, 94 -95; Zemahşerî, Keşşaf, III, 292 -293; İbnü'l-Cevzî, VI, 102-103; Kurtubî, XIII, 72; Neseî, II, 928, 1178; Ebu Hayyan, VI, 470-471; Beydavî, IV, 98; Şevkanî, IV, 86; Alusî, XIX, 26-27; Rıza, IV, 379; Elmalılı, V, 3613.

166 Bkz. Rağıb el-İsfahânî, s. 404; İbn Manzur, III, 353 -354; Asım Efendi, I, 1255.

167 Zemahşerî, Esasü'l-Belağa, s. 509.

168 Bkz. Rağıb el-İsfahânî, s. 404; Asım Efendi, I, 1255.

169 Beğavî, V,11; Zemahşerî, Keşşaf, II, 596; Neseî, II, 858; Suyutî, ed-Dürri'l-Mensur, V, 114; Elmalılı, V, 3088-3089; M. Fuad Abdülbakî, Mu'cemu Ğaribi'l-Kur'an, s. 168.

170 Beğavî, IV, 54; Rağıb el-İsfahânî, s. 404; Neseî, I, 625; İbn Kesir, II, 374; Elmalılı, IV, 2552.

171 Beğavî, VI, 289; Zemahşerî, Keşşaf, III, 497; Neseî, II, İbn Kesir, 455; 1335; Elmalılı, VI, 3847.

172 Maide, 5/66.

özetlenebilir:

- 1- Aşırı gitmeyen, orta yolu tutan mutedil zümre.
- 2- Abdullah b. Selam ve arkadaşları gibi Kitap ehlinden (Yahudi ve Hıristiyanlardan) müslüman olanlar.
- 3- Kitap ehli içinde Allah Resulüne (s.a.v.) çok fazla değil de orta seviyede düşmanlığı olan bir zümre.
- 4- Kitap ehli içinde kendi dinlerinde mutedil olan ve Allah Resulüne (s.a.v.) karşı şiddetli inat ve sertliği olmayan, tarafsız görünen bir zümre.¹⁷³

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, söz konusu kelimelerin tefsirleri sadedinde getirilen yorumlar, lugat mânâlarının pek dışına çıkmamakta; sadece ilgili âyetlerin öncesi ve sonrasındaki bilgilere dayanılarak, onlara uygun açıklamalar ilave edilmektedir.

Sonuç

İsraf, Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen önemli ve kapsamlı kavramlardan birisidir. Kapsamının çok geniş olması asli mânâsından kaynaklanmaktadır ki o da "her şeyde normal sayılan sınırı aşmaktır." İsraf bu genel anlamının yanı sıra, daha ziyade "malı harcamada aşırıya kaçmak ya da malı gereksiz yerlerde boşu boşuna harcamak" şeklinde tarif edilebilecek özel anlamıyla meşhur olmuş ve Arapça'dan Türkçe'mize de bu mânâsıyla geçmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de israf kavramının kapsamına giren hususlar şu başlıklar altında özetlenebilir:

- 1- Küfür ve Şirk
- 2- Büyük Günah
- 3- Kibir ve Zulümde İleri Gitmek
- 4- Katilden Başkasının Öldürülmesi
- 5- Öldürülen Bir Kişiyeye Karşılık Çok Kimsenin Öldürülmesi
- 6- Müsle Yapmak
- 7- Cinsel Arzuların Tatmininde Meşru Sınırı Aşmak
- 8- Beslenme ve Giyinme Konusunda Aşırı Gitmek
- 9- Haram Yemek
- 10- Helal Olan Şeyleri Haram Saymak
- 11- Malın Hepsini Dağıtıp Muhtaç Duruma Düşmek
- 12- Zekat Vermemek
- 13- Malı Günah Yollarında Harcamak

14- Halktan Zekat Miktarının Üstünde Bir Meblağ Toplamak

Kur'an-ı Kerim israfı yasaklarken insanları inançta, fikirde, sözde, fiilde, bütün davranış ve sosyal ilişkilerde, kısacası her şeyde orta yolu takip edip itidalli olmaya davet etmektedir. Diğer taraftan toplumun ayakta durmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri olan sermaye ve tüm mal varlıklarının akılcıca; yerli yerinde; en küçük ve değersiz sayılabilecek türlerinin bile heder edilmeden kullanılmasını emretmektedir. Toplumların çöküşüne zemin hazırlayan tüketim çılgınlığının da önünü kesmektedir. Her ferdin kendi imkan ve kabiliyetlerini sonuna kadar, tam kapasiteyle kullanmasını; toplumun da iş gücünü ve insan kaynaklarını en verimli şekilde değerlendirmesini istemektedir. Dolayısıyla Kur'an perspektifinden bakıldığı zaman, organ nakli için beyin ölümü gerçekleşen kimselerin organlarının alınması mubah olmak şöyle dursun, bir vecibe sayılabilir. Ayrıca işsizlik ya da kalifiye elemanları istihdam edemeyip beyin göçüne maruz bırakmak, Kur'an nazarında hoş karşılanmayan ve toplum için büyük sorumluluk gerektiren bir vebal olsa gerektir. İşte fert ve toplum bazında verilen bu iki örnek gibi pek çok husus, günümüzde Kur'an ışığında israf kapsamında değerlendirilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de israf kavramıyla ilgili bir çok kelime mevcuttur. “*Adv, i'tida, 'utuv, tuğyan, bağy, ğulüv, ifrat, tefrit, tebzir, buhl, kater, kasd, ve iktisad*” bunlardan ilk göze çarpan bir kısmıdır. Bunlardan ilk sekiz tanesi israfın genel mânâsıyla (her şeyde haddi aşmak), diğerleri ise özel anlamıyla (savurganlık) ilgilidir.